

LOKMAN HEKİM

DERGİSİ

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi

OCAK - NİSAN 2016

CİLT: 6 SAYI: 1

JANUARY - APRIL 2016

VOLUME: 6 NUMBER: 1

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

Lokman Hekim

TIP TARİHİ VE FOLKROLİK TIP DERGİSİ

MERSİN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

CİLT 6
VOLUME 6

Ocak - Nisan 2016
JANUARY - April 2016

Sayı 1
NUMBER 1

DERLEME - REVIEW

BAZI TIBBİ BİTKİLER VE ONLARA AİT MİTOSLAR Some Medical Plants and Their Myths Tarhan N, Arslan M, Şar S.	1
TÜRK HALK HEKİMLİĞİNDE AKUPUNKTUR VE BAĞLANTILI TEKNİKLER Acupuncture and Related Techniques in Turkish Folk Medicine Acar HV.	10
ŞAMANİZM'DE HASTALIK KAVRAMI VE TEDAVİ YAKLAŞIMLARI Concepts of Disease and Therapeutic Approaches in Shamanism Demir M.	19
MADDEDEN MANAYA: BİTKİLER VE MEVLANA From Objects to Spirit: Plants and Mevlana Yeğenoğlu S, Şahne BS.	25

MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ

Lokman Hekim

TIP TARİHİ VE FOLKRORİK TIP DERGİSİ

MERSİN UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICINE LOKMAN HEKİM JOURNAL OF HISTORY OF MEDICINE AND FOLK MEDICINE

Sahibi - OWNER

Prof. Dr. Ahmet İlvan
Dean
Mersin University School of Medicine

ONURSAL Editörler

HONORARY EDITORS IN CHIEF

Prof. Dr. İltar Uzel

Prof. Vivian Nutton

BAŞEDİTÖR - EDITOR IN CHIEF

Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler

YARDIMCI EDITÖR - ASSOCIATE EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

Bölüm Editörleri - SECTION EDITORS

Assoc. Prof. Yusuf Vayisoğlu

Assoc. Prof. Dr. Öner Kurt

PhD Gülhan Orekiçi Temel

Kopya Editörü - COPYEDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

DÜZENLEME EDITÖRÜ - LAYOUT EDITOR

PhD Gülhan Orekiçi Temel

PROVA EDITÖRÜ - PROOF EDITOR

Prof. Dr. Nursel Gamsız Bilgin

MÜDÜR - MANAGING DIRECTOR

Assist. Prof. Dr. Oya Ögenler

Mersin Üniversitesi tıp Fakültesi'nin Süreli Bilimsel Yayınıdır. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz. yılda üç kez internet üzerinden yayınlanır. Makalelerin sorumlulukları yazarlara aittir. - Periodical Scientific Publication of Mersin University School of Medicine. Can not be cited without reference. Published online three times a year. Responsibility of the articles belong to the authors.

İLETİŞİM - CORRESPONDENCE

Dr. Oya Ögenler

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik

AD. - Mersin University School of Medicine

Department of History of Medicine and Ethics

E-mail : lokman@mersin.edu.tr

Tel: : +90 324 337 4300 / 1124

Fax : +90 324 337 4305

URL : http://lokmanhekim.mersin.edu.tr

Düzenleme - Design : Dr. Tamer Akça

Kapak - Cover : Ayşegül Tuğuz (İlter Uzel'in

Dioskorides ve öğrencisi adlı eserinden - from composition of İlter Uzel named Dioscorides and his student)

BİLİMSEL KURUL*

EDITORIAL BOARD*

Emeritus Prof. Stuart Blume, Netherlands

Assist. Prof. Stephen T. Casper, United States

Assoc.Prof.Catharine Coleborne, New Zealand

Dr. Pratik Chakrabarti, United Kingdom

Ph. D. Eric J. Engstrom, Germany

Sherry Sayed Gadelrab, United Kingdom

Prof. Elizabeth Lunbeck, United States

Dr. Harry Oosterhuis, Netherlands

Prof. John Harley Warner, United States

Prof. Dr. Murat Aksu, Türkiye

Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Türkiye

Prof. Dr. Berna Arda, Türkiye

Prof. Dr. Hakan Arslan, Türkiye

Prof. Dr. Erman Artun, Türkiye

Prof. Dr. Adnan Ataç, Türkiye

Prof. Dr. Ferruh Ayoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun, Türkiye

Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Bayhan Çubukçu, Türkiye

Prof. Dr. Gülten Dinç, Türkiye

Prof. Dr. Ömür Elçioğlu, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Everest, Türkiye

Prof. Dr. Şefik Görkey, Türkiye

Prof. Dr. Gülsel Kavalalı, Türkiye

Prof. Dr. Kadircan Keskinbora, Türkiye

Prof. Dr. Taşkiner Ketenci, Türkiye

Prof. Dr. Gamze Kökdil, Türkiye

Prof. Dr. Arın Namal, Türkiye

Prof. Dr. Zuhâl Özeydin, Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, Türkiye

Prof. Dr. Gülbin Özçelikay, Türkiye

Prof. Dr. Raşan Özen, Türkiye

Prof. Dr. Menşure Özgüven, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Sami Serin, Türkiye

Prof. Dr. Serap Şahinoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Sevgi Şar, Türkiye

Prof. Dr. Bahar Tunçtan, Türkiye

Prof. Dr. Yeşim Işıl Ülman, Türkiye

Prof. Dr. Selen Yeğenoğlu, Türkiye

Prof. Dr. Nuran Yıldırım, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Acıduman, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Civaner, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat Durukan, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Tamay Başağaç Gül, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ayşe Menteş Gürler, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Selim Kadioğlu, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Çağatay Üstün, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Selim Altan, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Zehra Edisan, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Hasan Erbay, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda Gülay Kadioğlu, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Esin Karlıkaya, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Şükran Sevimli, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Hafize Öztürk Türkmen, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülay Yıldırım, Türkiye

İSTATİSTİK - STATISTICAL CONSULTANT: Prof. Dr. E. ARZU KANIK

*Alfabetik sıra ile - in ALPHABETICAL ORDER

BAZI TIBBİ BİTKİLER VE ONLARA AİT MİTOSLAR

Some Medical Plants and Their Myths

Nilay Tarhan¹, Miray Arslan², Sevgi Şar³

¹ Uzm. Ecz. Araştırma Görevlisi. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği AD

² Ecz. Araştırma Görevlisi. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği AD

³ Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği AD

ÖZ

İnsanlığın başlangıcından beri çeşitli sorunların çözümünde ve ihtiyaçların karşılanmasında doğadan yararlanılmıştır. Doğanın önemli bileşenlerinden olan bitkiler hastalıkların tedavisi ve semptomların giderilmesinden mobilya yapımına, kozmetikten beslenmeye kadar birçok alanda kullanılmaktadır.

Zaman zaman mitolojide yer alan kişilerin hayatları ile özdeşleştirilen bu bitkiler, çeşitli olayların gidişatının etkilenmesinde de rol oynamıştır. Bu etkilerin anlaşılmasında ve incelenmesinde, tarih öncesi dönemlerde yaşananları anlatan mitoslar önemli bir yer tutmaktadır. Bir toplumun evreni ve doğa olaylarını açıklamak için inanç, duygu ve hayal gücüyle yorumladığı mitoslarda yer alan bitkilerle ilgili bilgiler bu alanda yol gösterici olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında tedavide kullanılan bazı tıbbi bitkilerin tarih boyunca kullanım alanlarına değinilecek ve bu bitkilere ait mitoslara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bitkilerle Tedavi; Mitos; Tıbbi Bitkiler.

ABSTRACT

Since the beginning of mankind, people have been benefitted from nature for solving various problems and meeting needs. Plants, the important components of nature, are used in lots of fields as the treatment and decreasing the symptoms of illnesses to making furniture, cosmetics to nutrition.

From time to time, plants that are identified by the characters of mythology, play role in the course of influence of various events. Myths of pre-historic age take great part in understanding and searching these effects. Information about plants from myths, that is interpreted with a society's beliefs, emotions and imaginations to explain nature events and the universe, will be a guide in this field.

In the cover of this study, some medical plants used in treatment along history will be mentioned and some information about their myths will be given.

Keywords: Treatment with plants; Myths; Medical Plants.

GİRİŞ

İnsanlığın var olmasıyla birlikte doğadaki bitkilerin çeşitli amaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Bitkilerin çeşitli özellikleri ve kullanım alanları ile ilgili bilgiler nesiller boyunca aktarılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.¹ Tarih öncesinden günümüze aktarılan pek çok efsane ve mitosta bitkilerin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Tanrıların insanlara verdiği en değerli armağan olarak ele alınan bitkilerin zaman zaman mitolojide yer alan kişilerin hayatları ile özdeşleştirdiği, ayrıca bazı olayları etkilemede de rol oynadıkları belirtilmektedir. Bu etkilerin anlaşılmasında ve incelenmesinde, tarih öncesi dönemlerde bir toplumun evreni ve doğa olaylarını açıklamak için inanç, duygu ve hayal gücüyle yorumladığı *mitoslar* önemli bir yer tutmaktadır.

Mitos, *theos* yani kutsal olanın ya da tanrıların, sembollerle veya ritüellerle birlikte ifade edilmesini sağlayan bir terim olarak bilinmektedir.² Türk Dil Kurumu sözlüğünde mit olarak da geçen mitos sözcüğü “*geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayali, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi*” olarak, mitoloji ise “*mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim; bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan, Latin uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünü*” olarak tanımlanmaktadır.³ Bir başka tanıma göre ise mit; fantastik açıklamalı, kökensel ve doğal olaylar ya da toplumsal yaşantıların kişilerin kendi özelliklerine uygun şekilde aktarılmasıdır.⁴ Bu tanımlar doğrultusunda bitkilerin yer aldığı mitosların, bitkilerin geçmişteki gerek tıbbi kullanımlarının, gerekse sosyolojik etkilerinin günümüze aktarılmasında oldukça önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında tedavide kullanılan bazı tıbbi bitkilerin tarih boyunca kullanım alanlarına değinilecek ve bu bitkilere ait mitoslara yer verilecektir.

ADAMOTU

Türkçe *adamotu* olarak bilinen *Mandragora* türleri (mandrake) (Solanaceae), insanlığın bilinen en kadim otlarındandır ve hala dünya üzerindeki en yanlış anlaşılabilen bitkilerden biridir.⁵ Bu garip bitkinin konsepti gizemli, kasvetli ve hatta korkunç şeyler hatırlatan çeşitli mitler ve efsanelerle dolu olup, *Mandrakenin* sarhoşluk verici etkisi ve tarihi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır.⁶ Bitkinin köklerinde hiyosiyamin ve skopolamin gibi alkaloidler bulunmaktadır⁷ ve kökleri ağrı kesici özelliğinden dolayı kronik romatizma tedavisinde kullanılmaktadır.⁸ Bitkinin, sihirli, afrodizyak, uyutucu, yatıştırıcı ve halusinojenik özellikleri ile beraber zehirli etkisi de bilinmektedir. Ayrıca bitkinin *aşk elması* adı da verilen meyvelerinin fertilitiyi arttırdığına inanılmaktadır.⁹

Bu bitki görünümü insan bedenine benzetildiğinden dolayı *adamotu* olarak bilinmektedir. İslam tıbbında da kullanımı olan bu otun kadın ve erkek olarak iki cinsinin bulunduğu; kadın olanına *riyukus*, erkek olanına ise *muriyun* adı verildiği; ardından Türkler’in bu ota *yebruh*, *lüffah*, *yebuhu’s-sanem*, *lüffah-i berri*, *abdüsselam*, *ebiselim*, *cin elması* gibi pek çok değişik ad verdiği görülmektedir.¹⁰ Geçmiş dönemlerde adamotunun kökü kesildiğinde insan kanına benzer bir kan aktığına inanıldığı belirtilmektedir (*Resim 1*).¹¹ Yine bir söylentiye göre;¹²

“Adamotu topraktan çıkartıldığında öyle acı feryat edermiş ki, bunu duyanın kulakları sağır olur, ölür ya da delirmiş. Bu nedenle adamotunu topraktan çekip çıkarmak için kök, bir köpeğe bağlanır, köpeğin uzaktan hayvanı çağırır, adamotuyla birlikte gelen hayvan sonunda kıvranarak ölür, bu sırada çıkan korkunç sesleri örtmek için teneke çalındığı da olmuştur.”

Zarcone, yukarıda bahsedilen söylentiye temsil eden bir illüstrasyonun Dioskorides of Anica Juliana adlı kodeksin başlangıcında yer aldığını belirtmektedir.¹⁰

Resim 1. Adamotu ([2](http://www.nazimtanrikulu.com/?pnun=6&pt=1%C4%B1bbi+Bitkiler+ve+Mitoloji+%20(eri%C5%9Fim. Erişim tarihi: 28.04.2015))</p>
</div>
<div data-bbox=)

Tevrat'ın Yaratılış bölümünde adamotunun hamile kalmaya yardımcı olduğu anlatılmaktadır:

"...Ruben hasat mevsimi tarlaya gitti. Orada adamotu bulup annesi Lea'ya getirdi. Rahel Lea'ya, "Lütfen oğlunun getirdiği adamotundan bana da ver" dedi. Lea, "Kocam aldığın yetmez mi? Bir de oğlumun adamotunu mu istiyorsun?" diye karşılık verdi. Rahel, "Öyle olsun" dedi, "Oğlunun adamotuna karşılık kocam bu gece seninle yatsın." Akşamleyin Yakup tarladan dönerken Lea onu karşılamaya gitti. Yakup'a, "Benimle yatacaksın" dedi, "Oğlumun adamotuna karşılık bu gece benimsin." Yakup o gece onunla yattı. Tanrı Lea'nın duasını işitti. Lea hamile kalıp Yakup'a beşinci oğlunu doğurdu." (Tevrat, Yaratılış, Bap 30: 14,15,16,17).¹³

NERGİS

Süs bitkisi olarak büyük bir değere sahip olan *Narcissus* türleri (Amaryllidaceae) zehirli alkaloidler taşımaktadır (Resim 2). Kusturucu, ishal verici olup, kurutulmuş çiçekleri yatıştırıcı, müshil ve ateş düşürücü etkidir.⁷ Antiviral özelliğinden dolayı gripte kullanılmaktadır.¹⁴ Bu bitki İncil'de yer almakta ve antikanser özelliğinden bahsedilmektedir. Nergis soğanları kanser ve çeşitli apseli tümörleri tedavide kullanılmaktadır.⁸ Yunan mitolojisinde yer altı dünyası tanrılarına göre nergisin kutsal bir çiçek olduğu ve uyutucu özelliklere sahip olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵

Literatüre bakıldığında bu soğanlı bitkiye ait çeşitli mitoslar olduğu görülmektedir. Ovidius'un, Metamorphosis adlı eserinin üçüncü kitabında *nehir tanrısı Cephisos*'un oğlu *Narcissus* ile ilgili bir mitos yer almaktadır. Bu mite göre;

"**Tiresias** adlı kâhin, *Cephisos*'a oğlu *Narcissus*'un kendi güzelliğini keşfetmediği sürece çok uzun yaşayacağını söylemiştir. **Narcissus**, on altı-on yedi yaşlarına geldiğinde birçok genç ve genç kız ona âşık olmaya başlamıştır. Ancak hiç biri *Narcissus*'u etkileyememiştir. Bir gün sesi olmayan ve **Saturnia** tarafından kendisine karşısındaki konuşmasının son kelimesini söyleyebilme ve söyleneni tekrar edebilme yeteneği verilen su perisi **Echo**, *Narcissus*'u görmüş ve onu gizlice takip etmiştir. *Narcissus* takipçilerinden uzaklaştığını düşündüğü bir anda "Kimse var mı burada? diye seslenmiş ve Echo "Burada" diye tekrarlamıştır. *Narcissus* şaşırarak, her yere bakmış ve yüksek sesle "Bana gel" diye seslenmiş. Echo'da tekrarlamış. *Narcissus* arkasına dönerek "Neden benden kaçıyorsun?" diye sormuş ve kendi söylediklerini tekrar duymuş. Ardından "Burada görüşelim birlikte" demiş. Echo "Birlikte" diye tekrarlayarak onun boynuna sarılmış. *Narcissus* ondan koşarak kaçmış ve bu durum üzerine Echo çok utanarak ormanda yüzünü gizleyerek mağaralarda yaşamış. Echo gün geçtikçe erimiş ve sadece kemikleri ile sesi kalmış. *Narcissus*'un Echo gibi diğer su perileri ve genç erkekleri de hor görmesi üzerine, içlerinden biri *Narcissus*'un kendi kendisine âşık olması ve bunun nasıl bir durum olduğu görmesi için dua etmiş ve tanrıça **Nemesis** bu isteği duymuştur. Çok sıcak bir günde *Narcissus* susayarak gümüş parlaklığındaki bir sudan su içmek istemiş ve suda gördüğü gölge onu hayrete düşürmüştü, kendine âşık olmuştur. Gölgeyle konuşmaya ve ağlamaya başlamıştır. Gözyaşları çıplak göğsüne dokundukça göğsü bölüm bölüm kızarmış ve bu görüntüye daha fazla dayanamayarak güneşin yakıcılığıyla sarı bir balmumunun yüksek ateşte erimesi gibi âşkından erimştir. *Narcissus*'un âşık olduğu halinden eser kalmadığını gören Echo, "Eyvah" diye seslenen bu zavallı oğlana acımış ve "Eyvah" diye tekrar etmiş ardından *Narcissus*'un acıdan çıkardığı sesleri tekrarlamıştır. *Narcissus* "Güle güle" dediğinde o da "Güle güle" demiştir. *Narcissus* yorgun başını çimenlere koyarak gözlerini kapamıştır. *Narcissus*'un ölümü üzerine kız kardeşleri **Naiads** ve **Dryads** ağıtlar söylemiş ve Echo bunları tekrarlamıştır. Cenaze ateşini yakma hazırlıkları için geldiklerinde ise orada kimse olmadığı ve onun bedeni yerine sarı bir kalbi çevreleyen beyaz yaprakların olduğunu görmüşlerdir."^{16,17}

Nergis ile ilgili olarak en yaygın olarak bilinen mitos bu olup bazı kaynaklarda *Narcissus*'un bedeninin nergis çiçeğine dönüştüğü ifade edilmektedir.¹⁸ Bu mit ayrıca 1903'de ressam *John William Waterhouse* tarafından **Echo and Narcissus** isimli eserde resmedilmiştir (Resim 3).

Nergis çiçeği ile ilgili bir başka mitte ise; çiçek yüzlü bakire olarak bilinen **Persephone**'nin çiçek topladığı bir anda yeryüzünde sihirli bir nergisin çıktığından ve **Persephone**'nin bu güzel çiçeği koparmak için uzandığından bahsedilmektedir. Bu mitte yer alan nergisin **Persophone**'nin, **Hades**'in karısı olmasını sağlamak için **Gaia** tarafından hazırlanan bir tuzağın tetiği olduğu ifade edilmektedir.¹⁵

Resim 2. Nergis (<http://kognozi.blogspot.com/2012/01/nergisler.html>. Erişim tarihi: 28.04.2015)

Resim 3. John William Waterhouse'ın Echo and Narcissus adlı eseri (https://en.wikipedia.org/wiki/Echo_and_Narcissus. Erişim tarihi: 21.12.2015)

NANE

Mentha türlerinin (*Labiatae*) bileşiminde rezin, tanen ve uçucu yağ bulunmaktadır (*Resim 4*). Hafif antiseptik, ferahlatıcı, mide bulantılarını kesici, koku verici, nefes darlığında, gaz sıkışmasında, safra kesesi rahatsızlıklarında, ayrıca baş ve kas ağrısı ile nevrojide kullanılmaktadır.^{7,19,20}

Ovidius'un, *Metamorphosis* adlı eserinin onuncu kitabında Hades'in sevgilisi olan su perisi **Menthe**'nin **nane (Mintha)** bitkisine dönüştürüldüğünden bahsedilmekte ve aşağıda belirtilen mitos yer almaktadır:^{17,21}

"...Adonis, benim kederimin sonsuz bir simgesi bulunmalıdır ve her yıl senin ölüm taklidin benim yasımı yeniden sahneleyecektir. Ancak senin kanın bir çiçeğe dönüşecektir. Persephone, senin bir kadının vücudunu yani *Menthe*'nin vücudunu, kokulu bir naneye çevirmene izin verildi: benim kahramanımın dönüşümü, yani *Cinyras*'ın kanı, bana kin güdecek mi?..."(Resim 5).

Margaris, mitolojide **Mentha**'nın **Mars**'ın gelini ve **Pluto**'nun cariyesi olduğundan ve **Mentha**'yı kıskanan **Persephone**'nin annesinin **Mentha**'yı ayakları altında ezmesinin ardından Pluto'nun **Mentha**'yı kendi adını taşıyan bir bitkiye çevirdiğinden bahsetmektedir.²²

Odise'nin 7. Bölümünde yer alan mitos ise şu şekildedir:²³

"Persephone'nin yer altındaki en güçlü ikinci kişi olduğu düşünülmektedir. Persephone, yer altında yaşayan diğer bir tanrıça olan **Mentha**'yı kendisinden ve Hades'ten daha güçlü bulmaktadır. Sonuç olarak Persephone, **Mentha**'yı ilk nane bitkisine dönüştürmüştür. "

Resim 4. Nane (<http://www.slideshare.net/guest6048ba/bazibitkilerin-mitolojideki-yeri>. Erişim tarihi: 05.05.2015)

Resim 5. Hades ve Persephone (<http://www.slideshare.net/guest6048ba/bazibitkilerin-mitolojideki-yeri>. Erişim tarihi: 05.05.2015)

ŞAKAYIK

Paeonia türleri (*Ranunculaceae*) tanen, uçucu yağ ve alkaloid içermektedir.⁸ Sara nöbetlerine ve öksürüğe karşı yatıştırıcı etkidir (*Resim 6*).⁷ Şakayık özellikle endometriozis ve polikistik over sendromu gibi durumlarda, menopozal semptomları gidermede, kâbuslarda, özellikle gece terlemelerinde, egzama ve psoriaziste, herpes, akne ve epilepside kullanılmaktadır.²⁴ Şakayığın antibiyotik, sakinleştirici, analjezik ve antispazmodik olarak iyileştirmede kullanıldığı ayrıca Orta Çağda bu bitkinin kâbusları ve kötü düşünceleri giderdiğine dair yaygın bir inanış olduğu ifade edilmektedir.^{25,26}

Şakayık kökünün doğu ülkelerinde özellikle Mısır'da sara hastalığını tedavi etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Mısır'da şakayık kökünün sara nöbeti geçiren hastanın göğsünde haç şeklinde gezdirilerek hastanın rahatlamasının sağlandığı ve bu köke **haçotu** adı verildiği belirtilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda sara hastası olan kişilerin bu kökü haç gibi boyunlarına astıkları, meyveleri ile tütsü yaptıkları bilinmektedir.⁷

Literatürde şakayıkla ilgili birçok mitos yer almakta olup bunlar arasında en popülerleri tanrıların yardımcısı olarak nitelendirilen Paeon yani Apollo'nun oğlu iyileştirme sanatıyla donatılmış olan Asklepios ile özdeşleştirilmiştir. Bu mite göre Pluto'nun kıskırtması sonucu Asklepios'un öldürülmesine çok üzülen Apollo'ya Jupiter çok acımış ve Pluto'nun bedeninde onu saklamak yerine Paeon'u şakayıkla dönüştürmüştür.²⁷

Şakayık çiçeğinin bilimsel adı olan **paeonia** adının Yunan tanrılarının **Asklepios'un öğrencisi Paeon'dan** geldiği belirtilmektedir.^{25,28} Şakayık ile ilgili bir diğer mite göre Paeon, Apollon'un annesi Leto tarafından Olimpos Dağı'nda yetişen ve doğum sancılarını gideren sihirli bir kökü bulmakla görevlendirilmiştir. Apollo, Paeon'u kıskanmış ve onu öldürmeye çalışmıştır ancak Zeus genç tanrıyı şakayıkla dönüştürerek onu kurtarmıştır.^{25,28}

Literatürde ayrıca şakayık köklerinin Truva Savaşı'nda yaralanan Pluto ve diğer tanrıların tedavisinde kullanıldığı bilgisi bulunmaktadır.²⁶ **Asklepios'un** göz bebeği doktoru olan **Paeon'un** şakayık köklerini kullanarak **Pluton'un** yaralarını iyileştirdiğini anlatan mitosta da yine Asklepios'un Paeon'a şükranlarını sunmak ve Paeon'u kurtarmak için onu şakayık çiçeğine dönüştürerek ona ölümsüzlük hediye ettiğinden bahsedilmektedir.²⁹ Bu mit başka bir kaynakta ise aşağıdaki şekilde geçmektedir:³⁰

"Pluto, Herkül tarafından yaralandığında, Asklepios büyük annesi Leto'dan yani karanlık tanrıçasından aldığı bir bitki ile Pluto'yu tedavi etmiştir. Asklepios'un onuruna bu bitkiye şakayık adı verilmiştir." (Resim 7).

Resim 6. Şakayık çiçeği (<http://tr.clearharmony.net/articles/a112783-Eski-Cin-Gelenekleri-Cin%E2%80%99in-Milli-Cicegi-Sakayik-Mudan.html>). Erişim tarihi: 12.01.2016)

Resim 7. Pluton'un Heracles'ten aldığı yaranın şakayıkla tedavi edilişi (<http://www.slideshare.net/guest6048ba/bazibitkilerin-mitolojideki-yeri>). Erişim tarihi: 05.05.2015)

GİNSENG

Panax Ginseng (*Araliaceae*) bileşiminde glikozitler, saponinler, D vitamini ve hormona benzer maddeler bulunmaktadır (*Resim 8*).⁷ Asıl kullanılış amacı duygusal ve fiziksel stresin neden olduğu strese karşı koyan hormonların azalmasını önlemek ve hafızayı güçlendirmektir.³¹ Yorgunluk giderici, cinsel gücü arttırıcı ve kalp kuvvetlendirici etkisi vardır.⁷ Antioksidan, antiviral, hipoglisemik, immünomodülatör, kanserden koruyucu özellikleri de bulunmaktadır. Yaşlılık için faydalı olduğu belirtilmektedir.³²

Resim 8. Ginseng (<http://evdesifa.com/ginsengin-faydalari-nelerdir/>. Erişim tarihi: 12.01.2016)

İnsan vücuduna benzer bir yapıya sahip olan ginseng bitkisinin adının, Yunanca *tam iyileşme* anlamına gelen *panacea* kelimesinden türetilmiş olduğu ve Latince *panax* olarak bilindiği belirtilmektedir.³³ Kutsal bir adada yetiştiğine inanılan ginseng, Çin inancına göre denizkızı etyle birlikte yendiğinde insan ömrünü uzatmaktadır.¹¹

Bir Kore efsanesine göre; ölmekte olan babasına bakan yoksul bir çocuk dağın ruhuna dua etmiş, dağın ruhu çocuğa rüyasında ginsengi nerede bulacağını göstermiştir. Bitkinin kökünden yapılan içecek babasını iyileştirmiştir. Başka bir efsaneye göre de bir adam ginsengi bulmuş ve yüksek fiyata satmaya çalışmıştır. Açgözlülüğü tutuklanmasına neden olunca kökü yemiş, çok güçlenmiş, muhafızları etkisiz hale getirerek kaçmayı başarmıştır.³⁴

ZEYTİN

Olea türlerinin (*Oleaceae*) yağı; oleik asit gliseritleri, A ve E vitaminleri, fitosterol; yaprakları tanen, uçucu yağ, organik asitler ve rezin taşımaktadır. Yaprakları ve gövde kabukları iştah açıcı, idrar arttırıcı, kabız ve ateş düşürücü etkide olup şeker hastalığında, ayrıca harici olarak yara temizlenmesinde ve pansumanda kullanılmaktadır. Yağından ise dâhilen müshil ve safra söktürücü olarak, haricen ise yumuşatıcı ve yatıştırıcı olarak yararlanılmaktadır.⁷

Antik Çağ'da aydınlatmada kullanılan temel yakıtın zeytinyağı olduğu ve zeytin yetişmeyen yerlerde, kandillerde kullanılmak üzere zeytinyağının ithal edildiği bilinmektedir.^{35,36}

Resim 9. Poseidon ve 3 dişli yabası ([https://www.google.com.tr/search?q=Le+retour+de+Neptune+COPLEY+\(1754\)+Metropolitan+Museum+of+Art,+N.Y.&source=Inms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKewi-mNGxALKAHUVvYwKHWI4DDEQAUICsgD&biw=1280&bih=551#imgsrc=AMQj4AXoot2EEM%3A](https://www.google.com.tr/search?q=Le+retour+de+Neptune+COPLEY+(1754)+Metropolitan+Museum+of+Art,+N.Y.&source=Inms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKewi-mNGxALKAHUVvYwKHWI4DDEQAUICsgD&biw=1280&bih=551#imgsrc=AMQj4AXoot2EEM%3A). Erişim Tarihi: 11.1.2016)

Yunan mitolojisine göre, zeytin ağacı Athena ve Poseidon arasındaki bir yarışma sonucu oluşmuştur. Deniz tanrısı Poseidon ve bilgelik tanrıçası Athena arasında bir yarışma yapılacak ve şehre en değerli hediye veren tanrı Attika'da yeni inşa edilen kentin koruyucusu olacaktır. Poseidon üç dişli yabasıyla (*Resim 9*) bir kayaya vurur vurmaz su fışkırır ve dışarı bir at

koşar. Sonra Athena mızrağıyla kayaya vurur ve Akropolis'in kapılarında bir zeytin ağacı oluşur. Halk bu hediyeği daha değerli bulur ve Athena'yı şehrin koruyucusu, ömür boyu kendilerini de Atinalı olarak açıklarlar. Bugüne kadar olayın geçtiği yerdeki zeytin ağacının hala ayakta olduğuna ve Yunan tanrılarının zeytin ağacının dalları altında doğduğuna inanılmaktadır.³⁷

Zeytinin, tanrı tarafından insanlığa armağan edilişi pek çok mitosta anlatılmaktadır. Eski dönemlere ait zeytinle ilgili bazı eserler aşağıda verilmiştir. (Resim 10, 11)

Kuran-ı Kerim'de Nur Suresi'nde zeytin şöyle geçmektedir:³⁸

"Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, nerdeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."(Nur Suresi 35. Ayet).

İncil'de zeytin ağacı bir benzetme aracı olarak kullanılmıştır:

"...Eğer hamurun ilk parçası kutsalı hamurun tümü kutsaldır. Eğer kök kutsalı dallar da kutsaldır. Ama zeytin ağacının bazı dalları kesildiyse ve sen, yabancı zeytin filizi olarak onların yerine aşılanıp, öz ağacın semiz köküne ortak oldunsa ortak oldunsa dallara karşı övünme. Eğer övünüyorsan unutma ki, sen kökü taşıyorsun, kök seni taşıyor. O zaman "ben aşılanayım diye dallar kesildi" diyeceksin. Doğru onlar imansızlıktan dolayı kesildiler, sen ise imanla yerinde duruyorsun. Böbürlenme, kork! Çünkü Tanrı asıl dalları esirgemediyse, seni de esirgemeyecek. Onun için Tanrının iyiliğini ve sertliğini gör. O, düşenlere karşı serttir, ama O'nun iyiliğine bağlı kalırsan sana iyi davranır. Yoksa sen de kesilip atılırsın! İmansızlıkta direnmezlerse, Yahudiler de öz ağaca yeniden aşılanacaklar. Çünkü tanrının onları geri aşılama gücü vardır. Eğer sen doğal yapısı yabancı olan zeytin ağacından kesilip doğuya aykırı olarak cins zeytin ağacına aşılandınsa, asıl dalların öz zeytin ağacına aşılanacakları ne kadar daha kesindir!" (Romalılara Mektup 11:16-24).³⁹

Tevrat'ta (Eski Ahit), Zekeriya Kitabında, Beşinci Görüm: Kandillik ve Zeytin Ağaçları adındaki dördüncü bölümde de zeytin ağacından bahsedilir:⁴⁰

"Benimle konuşan melek yine geldi ve uykudan uyandırır gibi beni uyandırdı. "Ne görüyorsun?" diye sordu. "Som altın bir şamdan görüyorum" diye yanıtladım, "Tepesinde zeytinyağı için bir tas, üzerinde yedi kandil, kandillerde yedişer oluk var. Ayrıca şamdanın yanında, biri zeytinyağı tasının sağında, öbürü solunda iki zeytin ağacı da var."..... Meleğe, "Şamdanın sağındaki ve solundaki bu iki zeytin ağacı nedir?" diye sordum. "Altın gibi yağ akıtan iki altın oluşun yanındaki bu iki zeytin dalı nedir?" "Bunların anlamını bilmiyor musun?" diye karşılık verdi. "Hayır, efendim" dedim. Melek,

Resim 10. Eski dönemlere ait zeytinle ilgili bir eser (<http://sanatkaravani.com/birak-zeytin-agaci-kulagina-fisildasin/>. Erişim tarihi: 27.05.2015)

Resim 11. Eski dönemlere ait zeytinle ilgili bir eser (<http://sanatkaravani.com/birak-zeytin-agaci-kulagina-fisildasin/>. Erişim Tarihi: 11.1.2016)

“Bunlar bütün dünyanın Rabbi’ne hizmet eden, yağla kutsanmış iki kişidir” diye açıkladı.” (Tevrat, Zekeriya Bap 4: 1-3, 11-14).

Yine Tevrat’ta Mezmurlar 52:8’de zeytin ağacı şöyle geçmektedir:⁴¹

“Ama ben Tanrı’nın evinde yeşeren zeytin ağacı gibiyim, sonsuza dek Tanrı’nın sevgisine güvenirim.”

Tevrat Hakimlerde de zeytinden bahsedilir:⁴²

“Bir gün ağaçlar kendilerine bir kral meshetmek istemişler; zeytin ağacına gidip, ‘Gel kralımız ol’ demişler. Zeytin ağacı, ‘İlahları ve insanları onurlandırmak için kullanılan yağımı bırakıp ağaçlar üzerinde sallanmaya mı gideyim?’ diye yanıtlamış.” (Tevrat, Hakimler Bap 9:8, 9).

SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar doğanın önemli bileşenlerinden olan bitkiler pek çok kullanım alanı bulmuşlardır. Doğal bütünlüğün bir parçası olan bu bitkilerden bazıları ise toplumların yaşamlarında önemli izler bırakmışlardır. Bu izlerin bir toplumun inanç, duygu ve hayal gücüyle yorumlandığı mitoslar, bu bitkilerin geçmişteki kullanımları hakkında günümüzde önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle Antik Yunan ve Roma dönemlerinde mitolojinin önemli yer tuttuğu bilinmekte ve bu döneme ait birçok bitki mitosunun olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Doğu Asya ülkelerinde hatta kutsal kitaplarda da bitkilere ait mitoslar yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında gerek eski dönemlerde, Antik Yunan’da gerekse kutsal kitaplarda yer alan örnekler ele alınarak günümüzde hala önemli kullanımlara sahip olan adamotu, şakayık, ginseng, nergis ve zeytin bitkilerine ait mitos örneklerine yer verilerek bu değerli kaynakların günümüze aktarılmasına çalışılmıştır. Hem tıbbi hem de kültürel miras olarak değerlendirilebilecek bu mitosların incelenmesi ve bu mirasın nesilden nesile aktarılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

BİLGİ: Bu çalışmanın kısaltılmış versiyonu “Tedavide Kullanılan Bazı Tıbbi Bitkiler ve Mitoslar” başlığı ile “IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri. Malatya 10-13 Haziran 2015”de poster bildirisi olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Lev E, Amar Z. Ethnopharmacological Survey of Traditional Drugs Sold in Israel at the end of the 20th Century. Journal of Ethnopharmacology 2000;72(1-2):191–205.
2. Kitagawa JM, Tanrı (Theos), Mitos ve Logos, Çeviren: Aliye Çınar. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 2001; 10(1): 261-271.
3. Eren H, Gözaydın N, Parlatur İ, Tekin T, Zülfikar H. Atatürk Kültürü, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları:549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
4. Taş İ. Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı. Dini Araştırmalar. 200; 3(8):57-72.
5. Hanus LO, Rezenka T, Spizek J, Dembitsky VM. Substances isolated from Mandragora species. Phytochemistry 2005; 66: 2408–2417.
6. Carter AJ. Myths and mandrakes. J Roy Soc Med 2003;96(3):144–147.
7. Baytop T. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, I.Ü. Yay. No: 3255, İstanbul, 1984.
8. Gürkan E, Öndersev DV, Ulusoylu M, Göztaş Z, Dinçşahin N. Bitkisel Tedavi. Marmara Üniversitesi 2003; Yayın No: 699, Eczacılık Fakültesi Yayın No:19.
9. Zohary M. Plants of the Bible. Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, 1982;188–189.
10. Zarcone T. The Myth of the Mandrake, the ‘Plant Human’. Diogenes. 2005; 207:115-12
11. Gezgin D. Bitki Mitosları. 2. Baskı. İstanbul, Sel Yayıncılık; 2010.
12. Tez Z. Tıbbın Gizemli Tarihi. İstanbul: Pasifik Ofset. 2010.
13. Kutsal Kitap. [Internet]. Eski Antlaşma, Yaratılış, Bap 30 [Cited: 23.12.2015] Available from: <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=34&mc=1&sc=4>
14. Wikipedia [Internet]. [Updated 29.03.2015; cited 28.04.2015]. Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Narcissus_tazetta.
15. Kay JCM, Aspects of the Demeter/Persophone myth in modern fiction. Master of Philosophy Thesis. Stellenbosh University. 2006.
16. THEOI, E-TEXTS LIBRARY [Internet].Metamorphoses Book 3, Trans. By Brookes More. [Updated 2011; Cited 21.12.2015]. Available from: <http://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses3.html>
17. Ovid. [Internet]. The Metamorphoses. 2000. Translated by Kline A.S. [Cited 21.12.2015]. Available from: <http://>

tikaboo.com/library/Ovid-Metamorphosis.pdf

18. Metamorphoses Book III (A. S. Kline's Version) [Internet]. [Cited 21.12.2015]. Available from: <http://ovid.lib.virginia.edu/trans/Metamorph3.htm#476975714>
19. PDR for Herbal Medicines, 2nd ed. Thomson Medical Economics, Montvale, NJ, 2000.
20. Peşin İ. (Ed: Ömür Demirezer) FFD Monografıları Tedavide Kullanılan Bitkiler. Nobel Tıp Kitabevleri, 2011.
21. Metamorphoses Book X (A. S. Kline's Version) [Internet]. [Cited 21.12.2015]. Available from: <http://ovid.lib.virginia.edu/trans/Metamorph10.htm#484521431>
22. Margaris NS. Flowers in Greek Mythology. Proc. IV Int. Symp. New. Flor. Crops Ed. E. MaloupaActa Hort. 541, ISHS 2000
23. Boyd D, Odyssey. Edition 3. [Cited 21.12.2015]. Available from: <https://books.google.com.tr/books?id=8AbvBwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q=mint&f=false>
24. Toby G, Denham A,Whitelegg M. The Western Herbal Tradition 2000 Years of Medicinal Plant Knowledge. Churchill Livingstone Elsevier 2011; 237-238.
25. Ciubotaru G, Munteanu E. Fitokalia - Between Tradition And Opportunity.Lucrări Ştiinţifice 2013; 56 (2) : 185-189.
26. Chillemi S, Chillemi M. The Complete Guide to Natural Healing: A Natural Approach to Healing the Body and Maintaining Optimal Health Using Herbal Supplements, Vitamins, Minerals, Fruits, Vegetables and Alternative Medicine. (eBook). 2015.
27. McIntosh C.Gardens of the Gods: Myth, Magic and Meaning. I.B. Yauris & Co Ltd. Londn:2005.
28. Vance N. Finding Brown's Peony a Sweet Attraction. Kalmiopsis, 2012; 19:1-6.
29. Vivai Delle Commande. [Internet]. History. [Cited 21.12.2015]. Available from: http://www.peonie.it/peonie_storia_all_eng.php?pagina=20
30. Lehner E, Lehner J, Medicinal and Food Plants. Dover Publications, Inc. New York: 2005.
31. Food and Drug Administration. 1991. Proposed Rules on NLEA. Federal Register, p. 60540. November 27.
32. Özata N. Fitoterapi ve Aromaterapi. Doğan Kitap, 2009.
33. Mayer C A. Brief Introduction of Panax ginseng. J Korean Med Sci 2001; 16: S3-5.
34. Myths Encyclopedia, Myths and Legends of the World [Internet]. Plants in Mythology [Cited 23.12.2015]. Available from: <http://www.mythencyclopedia.com/Pa-Pr/Plants-in-Mythology.html>
35. Kaplan M, Karaöz Arıhan S. Antik Çağdan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı, DTCF DERGİSİ 2012;52(2):41-56.
36. Çokay, Sedef. Antik Çağda Aydınlatma Araçları, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.1998.
37. Terra Medi. [Internet]. History of Olive Oil. [Cited: 23.12.2015]. Available from: <http://www.terramedi.com/history.html>
38. Kur'an-ı Kerim Meali. Hazırlayanlar: Altuntaş H, Şahin M. Diyanet İşleri Başkanlığı, Nur Suresi 35. Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/527, Kaynak Eserler/26. Özgün Matbaacılık, Ankara, 2005.
39. İncil Müjde. İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi. Pavlus'un Romalılara Mektubu, 11. Bölüm Aşılınmış Dallar, 16-24. Yeni Yaşam Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul. 3. Basım, Aralık 1996. Sayfa 344.
40. Kutsal Kitap. [Internet]. Eski Antlaşma, Zekeriya, Bap 4. [Erişim: 23.12.2015] Erişim Adresi: <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=956&mc=1&sc=952>
41. Kutsal Kitap. [Internet]. Eski Antlaşma, Mezmurlar, Bap 52. [Erişim: 23.12.2015] Erişim Adresi: <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=552&mc=1&sc=500>
42. Kutsal Kitap. [Internet]. Eski Antlaşma, Hakimler, Bap 9. [Erişim: 23.12.2015] Erişim Adresi:<http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=230&mc=1&sc=221>

TÜRK HALK HEKİMLİĞİNDE AKUPUNKTUR VE BAĞLANTILI TEKNİKLER

Acupuncture and Related Techniques in Turkish Folk Medicine

H. Volkan Acar¹

¹Doç. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği

ÖZ

Türk halk hekimliğinin iki temel kaynağı, bin yıllardır Anadolu'da yaşayan halkların tıbbi uygulamaları ile göçlerle gelen Türk boylarının beraberlerinde getirdikleri Orta Asya tıbbıdır. Orta Asya'da yakın komşuluk ilişkileri içinde oldukları için Çin tıbbi, Uygur tıbbi, Tibet tıbbi ve Moğol tıbbi gibi geleneksel tıp uygulamaları, birçok ortak özelliğe sahiptir. Bugün "Çin tıbbi" olarak bildiğimiz uygulamaların çoğu, aslında Orta Asya'daki Türk toplumlarınca da bilinip uygulanan yöntemlerdir. Dolayısıyla günümüzde Türk halk hekimliğinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerin, Çin tıbbıyla benzerlik göstermesi şaşırtıcı değildir. Bu yöntemler içinde iğneleme, kanatma, dağlama, moksübüsyon ve kupa çekme bulunmaktadır. Türk halk hekimliğine ait bilimsel yayınlar incelendiğinde, yukarıda sayılan tedavi yöntemlerinin Türkiye'nin hemen her yerinde kullanıldığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye; Geleneksel Tıp; Geleneksel Çin Tıbbi.

ABSTRACT

Two main sources of Turkish folk medicine are people's medical practices that has lived in Anatolia for thousands of years and Central Asian medicine that was brought by Turkish tribes came by migrations. Traditional medicine practices such as Chinese medicine, Uyghur medicine, Tibetan medicine and Mongolian medicine have some common features since they have close neighboring connections. Most of practices which is known as "Chinese medicine" today are essentially the methods that were known and used by Central Asian Turkish communities. Therefore, it is not surprising that widely used methods in Turkish folk medicine for today have similarities with Chinese medicine. These methods include needling, bloodletting, cauterisation, moxibustion, and cupping. It is seen that abovementioned therapeutic methods are used in all around Turkey, in evaluation the scientific publications of Turkish folk medicine

Keywords: Turkey; Traditional Medicine; Traditional Chinese Medicine.

Lokman Hekim Dergisi, 2016;6(1):10-18

Geliş Tarihi - Received: 04.10.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 15.12.2015

İletişim - Correspondence Author: H. Volkan Acar. Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği – Ankara Training and Research Hospital, Department of Anesthesiology and Reanimation, Ankara – Türkiye hvacar@yahoo.com

GİRİŞ

Dünya üzerindeki hemen hemen her toplumda, çeşitli hastalıkların tanı ve tedavisi için halk hekimliği uygulamalarına başvurulmaktadır. Her toplumun halk hekimliği, kendi kültürel, coğrafi ya da ekonomik koşulları çerçevesinde şekillendiği için, bu uygulamalar farklı toplumlarda farklı şekillerde kendini göstermektedir. Folklor araştırmacısı Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini şöyle tanımlamaktadır: *Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz.*¹

Bu kapsamda Anadolu'da da yerleşik bir halk hekimliği geleneği vardır. Bu halk hekimliğinin temelini oluşturan iki ana öge; Anadolu'da binlerce yıldır yaşayan toplumların hekimlik uygulamaları ile Orta Asya'dan göçlerle gelen Türk boylarının hekimlik uygulamalarıdır.^{2,3}

Yakın komşuluk ilişkileri içinde buldukları için Çin, Uygur, Tibet ve Moğol tıbbi gibi Orta Asya tıbbi geleneklerinin, birçok ortak özelliğinin olması doğal sayılmalıdır. Bu nedenle bugün yaygın olarak "Çin tıbbi" olarak bilinen uygulamaların çoğu, aslında Uygur tıbbında da mevcuttur ve bu miras, göçler yoluyla Anadolu'ya aktarılmıştır. Dolayısıyla Orta Asya kökenli tıbbi bilgiler, önce Türk beylikleri ve Osmanlı döneminde yazılmış tıp yazmalarına aktarılmış, sonrasında ise günümüzde de devam eden Türk halk hekimliği uygulamalarında yaşamaya devam etmişlerdir.²

Anadolu halk hekimliğine ait yayınlar incelendiğinde, bunların içinde akupunktur ve benzeri uygulamaların da yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bilim dünyasındaki ve halk arasındaki yaygın inanışın tersine, akupunktur ve benzeri uygulamaların Anadolu'ya giriş tarihinin 20. yüzyılın ikinci yarısı olmadığı ve bu yöntemlerin Anadolu'da yüzyıllardır bilinip uygulandığı söylenebilir.⁴

Bu makalede, Türk halk hekimliğinde kullanılan akupunktur ve benzeri uygulamaların örnekleri verilecek ve bunların tarihsel kökenleri incelenmeye çalışılacaktır.

AKUPUNKTUR

Türkçe'de akupunktur olarak kullanılan sözcük, İngilizce'deki "acupuncture" sözcüğünden alıntılanmıştır. Batı literatüründe ilk defa 1684'de rastlanan "acupuncture" sözcüğünün tam karşılığı, "iğne saplamak"tır.⁵ Sözcük, Latince "iğne" anlamına gelen *acu* ile İngilizce "saplamak, batırmak" anlamına gelen *puncture* sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Çince'de akupunktur ve benzeri uygulamaların karşılığı olarak kullanılan sözcük ise *Zhenjiu*'dur. İki karakterden oluşan bu sözcükte ilk hece (*zhen*) iğnelemeyi ifade ederken, ikinci hecenin (*jiu*) karşılığı moksibüsyondur.⁶

Klasik teorilere göre iğneleme ile çi harekete geçirilmekte, kanallardaki tıkanıklıklar açılmakta ve *Yin-Yang* dengesi düzeltilmektedir.⁶ Etki mekanizmasına yönelik olarak yapılan klinik çalışmalar, laboratuvar çalışmaları ve görüntüleme çalışmalarına göre ise, akupunktur uygulaması ile ortaya çıkan etkiler ikiye ayrılabilir: Lokal ve uzak etkiler. Lokal etkiler, iğneleme sonrası ortaya çıkan lokal doku hasarından kaynaklanırlar ve bu etkiden çok sayıda nörotransmitter sorumludur. Akupunkturun uzak etkilerine aracılık edenler ise medulla spinalis üzerindeki çeşitli yollardır. Burada, spinal düzeyde ve supraspinal düzeyde bazı mekanizmalar rol oynarlar.⁷

Moksibüsyon (ya da moksa), kurutulmuş *artemisia vulgaris* yapraklarının tutuşturulmasıyla ısı oluşturma işlemidir ve farklı yollarla uygulanabilir. Yanan moksa çubuğu cilde belli bir mesafede yaklaştırılarak ısı verilebilir ya da cilt üzerine konan zencefil, sarımsak, tuz vb. üzerine bir tutam moksa konarak yakılabilir. Artık neredeyse terkedilmiş bir uygulama olan "skar oluşturmaya moksa" da ise yanmakta olan moksa, doğrudan ciltle temas ettirilir. Bunda amaç, cilt üzerinde su kabarcığı (blister) ya da skar oluşturmaktır ve bu işlem bir tür dağlamadır. Geleneksel yaklaşıma göre moksa *Yang'*ı ısıtır, çi'yi tonifiye eder, kanı besler.⁶ Biyolojik temelli araştırmalara göre, moksibüsyonun etki mekanizmasında şu üç etken sorumludur: Termal etkiler, radyasyon etkisi ve farmakolojik etkiler.⁸

Aslında akupunktur; ç*i* (*qi*), *Yin-Yang*, Beş Element, 12 Meridyen gibi kavramların üzerinde şekillenmiş olan Çin Tıbbının (Doğu Tıbbı, Orta Asya Tıbbı) sadece bir parçasını oluşturur. Dolayısıyla Türkçe’de akupunkturdan bahsedildiğinde akla sadece iğneleme işlemi gelmekle birlikte, bu sistem içerisinde akupunktur yanında; moksa, bitkisel tedavi, masaj tedavisi gibi yöntemlerin de bulunduğu bilinmesi gerekir.⁹

Akupunkturda tanı ve tedavi aşamaları, biyolojik temelli tıp (biyotıp) uygulamalarından farklıdır. Vücuttaki belirli kanallar boyunca dolaştığına inanılan ve Çince’de ç*i* olarak adlandırılan yaşam enerjisi (ya da Türkçesiyle can), sağlığın ve canlılığın sürdürülmesinin temel koşuludur. Ç*i* akışındaki herhangi bir bozulma ya da tıkanıklık, hastalıkların ortaya çıkmasına neden olur. Ç*i* akışının durması ise canlılığın bitmesi, yani ölüm anlamına gelmektedir.⁶ Ç*i* akışının gerçekleştiği kanallar (ya da meridyenler) vücutta simetrik ve çift taraflı yerleşimlidirler. Sıradışı kanallar da var olmakla birlikte, temel olarak 12 kanal vardır ve herbiri bir organın adını taşır. Bu kanallar üzerinde belirli yerlerde bulunan noktaların herbiri farklı bir işleve sahiptir. Çin tıbbında temel hedef; genel ç*i* akışındaki ya da herbir organın ç*i* akışındaki bozuklukların düzeltilmesi, başka bir anlatımla vücuttaki yaşam enerjisi dengesinin yeniden kurulmasıdır. Bunu sağlamak için de meridyenler ve/veya meridyenler üzerindeki akupunktur noktalarının uyarılması gerekmektedir.⁹

Bu noktaların uyarılması için farklı yöntemler tercih edilebilir. Günümüzde bu noktalar çoğunlukla iğneleme, elektroakupunktur, masaj, laser, ısı kaynakları, bitkisel tohumlar gibi yöntemlerle uyarılmaktadır.⁶ Stimülasyon yöntemlerindeki bu çeşitlilik, akupunkturun geçmişinde de vardır. Çin, Tibet, Moğol ve Uygur tıbbi kaynakları incelendiğinde meridyenlerin ve/veya noktaların uyarılması için iğneleme yanında moksa, dağlama, kesme, çizme, kanatma, sıcak taş uygulaması ve kupa çekme gibi yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir.^{4,10,11}

Bu nedenle, halk hekimliği çalışmaları incelenirken sadece iğnelemeyle ilgili değil, bu sayılan girişimlerle ilgili kayıtların da akupunktur kapsamında değerlendirilmesi, akupunkturun Anadolu halk hekimliğindeki yeri konusunda daha sağlıklı veriler elde etmemizi sağlayacaktır.

HALK HEKİMLİĞİNDE TEDAVİLER

Halkbilimci Orhan Acıpayamlı, halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerini altı başlık altında incelemektedir:¹²

1. **Irvasa (irasa, urasa, uğrasa, oğrasa):** Hastayı psikolojik olarak etkilemeyi amaçlayan, doğrudan doğruya vücutla ilgili olmayan psişik nitelikli sağaltmalar.
2. **Parpılama (parpılma, parpilma, darpılama, parpullama, parpulma):** Hastalığa neden olan kötülüğü dışarı atmak için vücudu keserek, dağlayarak, delerek veya vurarak gerçekleştirilen uygulamalar.
3. **Kutsal sayılan yer ve zamanlarda okunarak, dini boyut kazandırılarak yapılan sağaltmalar.**
4. **Bitki kökenli ilaçlar.**
5. **Hayvan kökenli ilaçlar.**
6. **Madensel ilaçlar.**

Bu makalenin konusu akupunktur ve benzeri uygulamalar olduğu için, burada sadece parpılama konusu yani iğneleme, dağlama, kesme ve kupa vurma gibi uygulamalar incelenecektir.

DAĞLAMA, MOKSA

Dağlama, Türk halk hekimliğinde uygulanan başlıca tedavi yöntemlerinden biridir. Divanü Lügat-it-Türk’de dağlama sözcüğü şu şekilde açıklanmıştır: *Atlara ve başka hayvanlara vurulan dağ*.¹³ Dağlama karşılığı olarak, *töğün/döğün* ya da *dövme/döğme* gibi kullanımlar da mevcuttur.¹⁴ Bunun yanında Türk halk hekimliğinde dağlama uygulamaları için *alazlama*, *yakma*, *yaktırma*, *göyündürme* ve *en vurma* gibi sözcükler de kullanılmaktadır.¹⁴⁻¹⁹

Hastalıkları tedavi etmek için dağlamaya başvurulmasının başlıca nedeninin Orta Asya kam (şaman) inancıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Ateşe, güneşe ve ışığa özel bir önem atfeden kamcılık (şamanizm) inancına göre ateş, kötülükleri ve kötü ruhları kovmakta ve her şeyi temizlemektedir.²⁰ Bu nedenle hem hastalıklardan, kazalardan ve belalardan korunmak için hem de hastalıkların tedavisi için ateşten yararlanılması, geçmişten bugüne sık görülen bir uygulama olmuştur.

Tedavide ateşin kullanılması, aslında sadece Orta Asya'ya özgü bir durum değildir. Dağlama, çok eski zamanlardan bu yana Anadolu'da bilinmekte ve uygulanmaktadır. Bu konuda önemli bir örnek, Malatya yakınlarındaki Değirmen-tepe höyüğünde bulunan Kalkolitik Çağ'a ait (MÖ 5000-3000) bebek iskeletleridir. Yapılan kazılar sonrası incelenen toplam 25 bebek ve çocuk iskeletinin üçünde, kafatasında dağlama izleri saptanmıştır.²¹

Anadolu dışında dünyanın diğer bölgelerinde de kafatası dağlama uygulaması bilinmekte ve uygulanmaktadır. Avrupa, Orta Asya, Okyanusya, Güney Amerika ve Afrika'da dağlama uygulanmış kafatası örnekleri bulunmuştur.²¹ Roma ve Yunan tıbbında da tedavi amaçlı dağlama yapıldığı bilinmektedir.²²

Bu konudaki en eski örneklerden birisini Halikarnas (Bodrum) doğumlu Herodot (M.Ö. 484-425) aktarmaktadır. "Tarihin babası" olarak bilinen Herodot'un Tarih adlı eserinde yer alan Libyalılarla ilgili bir bölüm dikkat çekicidir: Çocukları dört yaşına bastığında, koyun yününü yağlayıp başın tepesindeki damarları yakarlar. Bazıları da şakaklardaki damarları yakarlar. Bu sayede hayatları boyunca soğuk hılt baştan aşağı inerek zarar vermez. Söylediklerine göre, bundan dolayı bu kadar sağlıklıdır. Gerçeği söylemek gerekirse (nedeni bu ya da başka bir şey olsun) Libyalılar, bildiğimiz tüm kavimler içinde en sağlıklı olanlardır.²³

Dağlama Orta Asya'da yaygın uygulanan bir tedavi yöntemi olmuştur. İran Moğolları olarak da bilinen İlhanlı Devleti'nin (1256-1335) veziri olan ve hekimlik de yapan Reşideddin Fazlallah tarafından yazılan Tanksukname-i İlhan adlı eser, bu konuda önemli bir kaynaktır.²⁴ Eserde yer alan şu satırlar, Orta Asya halklarında dağlamanın yaygınlığına dair önemli kanıtlar sunmaktadır:

Hatay halkı ... dağlama hususunda ise büsbütün ihtimam göstermişlerdir

Her ne kadar dağlamak, bizim tabiplerimiz indinde de cari ve mücerreb bir keyfiyettir. Fakat Hatay ve Moğol tabipleri bu hususta mübalağa ederek birçok hastalıkların ilacını dağlamakla yaparlar

Mal ve davarların hastalıklarına vakıf olan Türklerle göçebeler ve baytarların ilaçları, ekseriyetle dağlamaktır. Yara ve şiddetli ağrılara, dağlamakla mualece ederler ve dağlamak bu suretle faide verir

Anlatıldığı veçhile Hatay halkıyla Türkler, dağlamada mübalağa göstermişler ve bu hususta kitaplar tedvin ederek dağlanma yerlerini resimlerle göstermişlerdir

(Metindeki Hatay sözcüğü, Kuzey Çin bölgesini ifade etmektedir).

Buradan da anlaşılacağı gibi dağlama işlemi rastgele yapılmamakta, hangi rahatsızlıklarda hangi meridyenlerin/noktaların seçileceğinin saptanması için Çin tıbbi ilkeleri uygulanmaktadır.

Dağlama doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle yapılabilir. Türk halk hekimliğinde doğrudan dağlama için kullanılan nesnelere arasında şiş, yorgan iğnesi, çuvaldız, çıkık şişi, ustura, çivi vb. sivri bir metal cisim ya da tahta kaşık sapı bulunur.^{14,25-29} Bu nesnelere ateşte kızdırıldıktan sonra, ya hastalıktan doğrudan etkilenen bölgeye ya da buradan uzakta olan vücudun başka bir bölgesine uygulanmaktadır. Dolaylı dağlamada farklı teknikler de vardır. Urfa'da pamuklu bir bez, kalem kalınlığında sarıldıktan sonra bezin bir ucu yakılır. Daha sonra yanmayan uç, hastanın cildine konarak oluşan sıcaklığın yavaş yavaş deriye ulaşması beklenir.²⁶

Tedavi yöntemi açısından dağlamada iki temel yaklaşım vardır. İlkinde lokalize lezyonlar (çıban, yara gibi iltihabi lezyonlar) üzerine doğrudan dağlama yapılarak, hastalar tedavi edilmeye çalışılmaktadır:

- Erzurum'da bebeklerde *göbek düşüklüğünde* düşen yer dağlanır.³⁰
- Yalova'da *kara kabarcık* üzerine dağlama yapılır.³¹

- Ankara'da *yakma* olarak anılan ve "bir tür yara" olduğu ifade edilen lezyonların üzerine dağlama yapılır.¹⁷
- İstanbul'da uçuk üzerine sigara külü basılır.³¹
- İzmir-Narlıdere'de *köstebek çıbanında* tahta kaşıkla dağlama yapılır.³²
- İzmir-Narlıdere'de ellerdeki sivilceler dağlanır.³²
- Kars, Iğdır, İzmir-Narlıdere, Fırat bölgesi ve Aydın'da diş ağrısında örgü şişi ile dağlama yapılır,^{27, 32-34} ya da diş üzerinde rendelenmiş sarımsak bekletilir.^{27,33}. Anılan bu yöntem Salihli'de yaşayan Kazak göçmenleri tarafından da uygulanmaktadır.³⁵
- Adana'da çıbanlar dağlanır.²⁸
- Diyarbakır'da ve Fırat Havzası'nda sindirim bozukluğu ve karın şişkinliğinde karına dağlama yapılır.^{21,33}

İkinci türde ise dağlama, doğrudan hastalık bölgesine değil, vücudun farklı bir yerine uygulanır:

- Ankara ve Ayaş'ta bebeklerde *Mongol lekesinde* topuk dağlanır.^{17,36}
- Şanlıurfa ve Şebinkarahisar'da kuduzda dilaltı dağlanır.^{26,36}
- Sürekli ağlayan, huzursuz çocuklar için Balıkesir'de göbek üstü üç defa ya da sadece göbek altı dağlanmaktadır.^{25,37} Balıkesir'de 1948'de yapılan bir çalışmada ise, *gelincikte* göbek üstünde üç, göbek altında de üç olmak üzere toplam altı noktaya dağlama uygulandığı bildirilmektedir.¹⁸
- Acıpayam'da nezlede kafanın üstü kazınıp nişadır sürülür.³⁸
- Şanlıurfa'da infertilitede erkeklerde bilateral alın yan kenarı, bilateral lateral abdominal bölge ve bilateral humerus kol kasları dağlanır.²⁶
- Şanlıurfa'da *tokma* denilen çocuk ishali vakalarında karın ve boyun dağlanır.²⁶
- Adana'da boğaz ağrısında (tonsillit) yorgan iğnesi ateşte kızdırılır, boğazın iki yanına iki-üç kere basılır.²⁸
- Adana'da *büzmece* denen çocuklardaki yara ve çıbanlar için karına ve sırtta üç defa dağlama yapılır.²⁸
- Balıkesir'de sarılıkta göbeğe üç defa dağlama yapılır.^{25,37}
- Erzurum'da, yukarıda sayılanlar dışında farklı bir yöntem de uygulanır. Buna göre, yaşayan bir çocuğun kendinden sonra doğan kardeşleri yaşamayacak olursa, yaşayanın ayağı dağlanır.³⁰

Türk halk hekimliğinde, dikkat çekici dağlama örnekleri de vardır. Onbeşinci yüzyıl hekimlerinden Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Cerrahiyetü'l-Haniyye adlı kitabı bu konuda iyi bir örnek oluşturur.³⁹ Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümü dağlamalara ayrılmıştır. Cerrahiyetü'l-Haniyye, aslında 10. yüzyıl Ensüslü İslam hekimi el-Zehravi'nin el-Tasrif adlı kitabından çevirisi üzerine inşa edilmekle birlikte, Uzel iki kitap arasında 137 farklılık saptadığını bildirmiştir.³⁹ Cerrahiyetü'l-Haniyye'nin dağlama bölümünün dört başlığında, el-Tasrif'te yer almayan nokta ve tedavi uygulamaları dikkati çekmektedir. Bu dört bölümdeki uygulamalar akupunktur ve Çin tıbbi uygulamalarıyla büyük paralellikler göstermektedir.⁴⁰ Örneğin bunlardan birinde, sağ tarafında diş ağrısı olan hastanın sol el üstündeki bir noktanın dağlanması önerilmektedir. Hem diş ağrısı için el üstündeki LI 4 noktasının kullanılması, hem de vücudun bir yarısındaki rahatsızlıklar için karşı taraftan nokta seçilmesi, Çin tıbbi uygulamalarında yer alan bir tedavi yöntemidir.⁴⁰ Cerrahiyetü'l-Haniyye'de tanımlanan bu tedavi yöntemi ilginç bir şekilde, 1932'de yayınlanan Çankırı halk hekimliğine ait bir kitapta diş ağrısı tedavisi için de önerilmektedir: *Sağ taraftaki diş ağrısı ise sol tarafına olmak üzere nabzının üzerine sarımsağı döğerek sararlar.*¹⁹

İĞNELEME, KESME, ÇİZME, KANATMA

Çin tıbbında iğneleme bazen hastalıklı bölge üzerinde, bazen de (akupunktur meridyenleri ve noktaları üzerine olmak üzere) hastalıklı bölgeden uzaktaki yerlerde gerçekleştirilir.⁶ Giriş bölümünde belirtildiği gibi temel amaç, hastalıkla ilgisi olduğu düşünülen meridyen ve/veya noktaların bir şekilde uyarılmasıdır. Kesme, çizme ya da kanatma ise genel olarak, vücuttaki kanın fazlalığı, ateş ya da staz durumları için önerilmektedir ve gündelik uygulamada, artık geçmişte olduğu kadar sık kullanılmamaktadır.³

Türk halk hekimliğine dair yayınlarda, iğneleme ile ilgili kayıt sayısının fazla olmadığı göze çarpmaktadır. Bunlardan birine göre; Antalya-Isparta yöresinde “sırt ağrılarında kürek kemiğine çuvaldız” batırılır, romatizma ağrılarında da “bir araya getirilmiş 3-4 iğne” “su ile ıslatılmış baruta batırılarak ağırlı bölgeye” saplanır.¹⁴ Aydın’da ise bel fıtığı şikayetlerine önceden “iğne ağrısı” dendiği ve tedavi için bölgeye krem sürdükten sonra iğne batırıp “sarı su” çıkmasının sağlandığı belirtilmektedir.³⁴

İğnelemeyle ilgili yayınlar sınırlı sayıda olsa da, tedavi amacıyla vücudun belli bölümlerinin kesilmesine dair örneklerin sayısı daha çoktur:

- Kastamonu, Balıkesir ve Ceyhan’da konuşamayan çocukların dilaltı bağı (frenulum) doğrudan kesilirken,⁴¹⁻⁴³ Kars-Iğdır yöresinde bu çocuklarda “dilaltı damarı” önce iğnelenir sonra jiletle kesilir.²⁷
- Çankırı’da göz ağrısında başın tepesi traş edilerek bıçakla çizilir.¹⁸
- Çankırı’da göz kanlanması başın tepesi traş edilerek ustura ile çizilir.¹⁸
- Aydın ve Tunceli’de baş ağrısında alın kesilip kanatılır.^{34,44}
- Kars-Iğdır’da öksürükte alın kanatılır.²⁷
- Düziçi’nde baş dönmesinde alın çizilerek kanatılır.⁴⁵
- Adana, Kastamonu ve Tunceli’de saçkırande (alopesi areata) kelleşen bölge kanatılır.^{28,41,44}
- Kastamonu’da yılanıkta hastalıklı bölge çizilir.⁴¹
- Balıkesir’de çocuklardaki yara, bere ve çibanlarda bel ortası çizilir.²⁵
- Bergama’da kuduzda “dilaltı kabarcıklar” kesilir.⁴⁶

Türk halk hekimliğinde sarılıkla ilgili çok sayıda kayıt vardır ve bunlarda tedavi amacıyla kesme, çizme ve kanatma yapıldığı görülmektedir. Usturayla, jiletle ya da bıçakla yapılan bu işlemlerin hemen hemen tümü baş bölgesine uygulanmaktadır:

- Afyon’da üst dudak bağı,²⁹ Kars-Iğdır’da dilaltı ve dudak altı,²⁷ Balıkesir’de dilaltı,^{25,42} Kastamonu’da dudak, damak, dilaltı, burun üstü ve altı, bel, iki kaş arası,⁴¹ Denizli’de başın tepesi,⁴⁷ Mersin’de alın,⁴⁸ Denizli’de dilin altı, sağı solu ya da üst dudak bağı, iki kaş ortası,⁴⁷ Aydın’da dilaltı, iki kaşın ortası, başın üst ortası,³⁴ Kars, Iğdır, Adana, Fırat havzası, Balıkesir, Tunceli ve Denizli’de iki kaşın ortası,^{27,28,33,42,44,47} Adana’da boyun, alın ve ense,²⁸ Balıkesir’de alın,³⁷ kesilir ya da kanatılır.

Uygulama bölgeleri incelendiğinde, Türk halk hekimliğinde tedavi için seçilen bazı noktaların Çin tıbbındakilerle paralellik gösterdiği fark edilmektedir. Çin tıbbındaki bu uygulamalar şöyle sıralanabilir:

- Frenulumun her iki yanında yer alan venler üzerindeki akupunktur noktalarının (*Jinjin Yuye*) kullanım endikasyonları arasında, ses kısıklığı, konuşma ve dille ilgili problemler de bulunmaktadır.⁴⁹ Klasik uygulamada bu noktalar iğnelenmez, sadece kanatma yapılır.
- Başın tepesinde yer alan GV20 noktası, baş, burun ve göz ile ilgili rahatsızlıklarda sıkça kullanılan bir noktadır.⁴⁹
- Alopesi areata durumunda, ilgili alana önce kanatma yapılır, peşinden sarımsak ya da taze zencefil sürülür.

KUPA ÇEKME

Hem geçmişte hem de günümüzde sık kullanılan tedavi yöntemleri arasında yer alan kupa çekme, benzer diğer yöntemler gibi, sadece Doğu tıbbına özgü değildir. Mısır'da bulunan Ebers papirüsünde (MÖ 1550) ve Herodot'un Tarih (MÖ 450) adlı eserinde bahsi geçen, Hipokrat (MÖ 400) tarafından da önerilen kupa çekme tedavisi, Asya, Ortadoğu ve Avrupa'da binlerce yıldır kullanılmaktadır.⁵⁰ Yöntem, Arap ve İslam dünyasında hacamat (hijama) olarak bilinmektedir.⁵¹

Kupa çekmede farklı teknikler kullanılabilir. Kupa hastalıklı bölgeye, hastalıklı bölgenin uzağında başka bir bölgeye ya da belirli akupunktur noktalarının üzerine sabit bir şekilde uygulanabildiği gibi, hareketli kupa yöntemi de tercih edilebilir. Hareketli kupa tekniğinde kupa, meridyenler boyunca ya da etkilenen alan boyunca ileri-geri gezdirilir. Bu tür "kuru" kupa teknikleri yanında, "kanlı" kupa teknikleri de vardır. Bu teknikte, önce bir ya da birden çok akupunktur iğnesiyle kanatma yapılır, peşinden de kupa çekilir.^{50,52}

Çin tıbbının kabul ettiği geleneksel teorilere göre kupa çekme, çi akımını artırarak *Yin-Yang* dengesinin sağlanmasına yardımcı olur, vücut direnci artırır, patojenik faktörleri elimine eder.⁵⁰ Biyolojik temelli araştırmalara göre ise kupanın temel etki mekanizması, lokal kan dolaşımını artırmasıdır.⁵⁰ Bu sayede mikrosirkülasyon düzelmekte, kapiller endotel hücre tamiri artmakta, bölgesel anjiyogenezis hızlanmaktadır.

Kupa çekmenin, Türk halk hekimliğinin en yaygın tedavi yöntemleri arasında yer aldığı ve Türkiye'nin hemen her yöresinde, ocaklılar dışındaki insanlar tarafından da uygulandığı bilinmektedir.^{27,31,33} Yukarıda belirtilen yöntemlere göre daha az invaziv ve olası komplikasyonlarının da daha az ciddi olması, bu yaygın kullanımın başlıca nedeni olarak düşünülebilir. Kupa çekme, farklı yörelerde farklı şekillerde isimlendirilmektedir:

- Kupa vurma (Aydın),³⁴ kupa çekme (Adana, Ayaş),^{28,36} kupa tutma (Balıkesir).⁴²
- Bardak atma (Kars, Iğdır),²⁷ bardak çekme (Fırat havzası, Balıkesir, Kastamonu),^{33,37,41} bardak vurma (Fırat havzası, Kastamonu),^{33,41} bardak tutma (Balıkesir),⁴² bardak kapatma (Kastamonu).⁴¹
- Şişe vurma (Balıkesir, Düziçi),^{42,45} şişe çekme (Adana, Fırat havzası, Kastamonu, Ceyhan),^{28,33,41,43} şişe kapatma (Kastamonu).⁴¹
- Çömlek tutma (Balıkesir),^{18,42} çömlek vurma (Balıkesir),⁴² çömlek çekme (Adana).²⁸
- Küp atma (Kars, Iğdır).²⁷
- Kavanoz tutma (Balıkesir).⁴²
- Vantuz çekme (İstanbul).³¹

Kastamonu yöresinde bu işlem, farklı bir nesneyle de uygulanmaktadır. Bölgede "kanlı hacamat" için büyükbaş hayvanın boynuzu kullanır ve buna boynuz çekmek ya da çıkma vurma denir.⁴¹ Bu işlem için hayvan boynuzunun kullanılması, başta Orta Asya olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde de bilinen bir uygulamadır.⁵²

Endikasyonlar göre incelendiğinde, (yayınlarında belirtildiği şekliyle) kupa çekmenin başlıca şu tür rahatsızlıklar için kullanıldığı görülmektedir:

- Sırt ağrısı (Adana, İstanbul, Fırat havzası, Aydın, Ayaş, Kastamonu).^{28,31,33,34,36,41}
- Soğuk algınlığı (Kars-Iğdır, Adana, İstanbul, Aydın, Ceyhan).^{27,28,31,34,43}
- Baş ağrısı, boyun ağrısı (Salihli).³⁵
- Öksürük (Kastamonu).⁴¹
- Zatürree (Pnömoni) (Kars-Iğdır, Adana).^{27,28}
- Bel ağrısı (Kars-Iğdır, Adana, Fırat havzası, Aydın, Ayaş, Balıkesir, Kastamonu, Düziçi).^{27,28,33,34,36,37,41,45}

- Sırt ağrısı (Aydın, Kastamonu).^{34,41}
- Romatizma (Fırat havzası, Salihli).^{33,35}
- İnfertilite (Balıkesir, Adana).^{18,28,42}
- Gece işemesi (Enürezis noktürna)(Kastamonu).⁴¹
- Bebeğin ters dönmesi (Fetal malpozisyon)(Kars-Iğdır).²⁷
- Sık düşük yapma (Abortus)(Kars-Iğdır).²⁷
- Göbek düşmesi (Umbilikal herni)(Kars-Iğdır).²⁷

SONUÇ

Anadolu halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemlerinin bazılarının Çin tıbbı (Doğu tıbbı, Orta Asya tıbbı) ilkelerine uygun olduğu ve uygulamaların benzer olduğu görülmektedir. Akupunkturun Türkiye'ye girdiği tarih olan 1950'li yılların çok daha öncesinden bu tür uygulamaların biliniyor olması, bu yöntemlerin kökeninin Orta Asya'ya uzandığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Yazılı ve sözlü kültür aracılığıyla yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan bu bilgiler, gerçek kökeni ve temeli bilinmese de, halk arasında kullanılmaya devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bundan sonra gerçekleştirilecek daha yeni ve nitelikli halk hekimliği çalışmaları, bu bağlantının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. Boratav PN. 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi; 1994.
2. Yaylagül Ö. Anadolu'da yaşayan halk hekimliği uygulamalarının eski ve orta Türkçe tıp metinlerindeki temelleri. Milli Folklor 2014;26(103):48-58.
3. Santur M, Santur A. Anadolu inançlarının halk hekimliğine etkileri. Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri; 2000; Ekim 23-28; Ürgüp, Türkiye. Ankara: Ervak Yayınları; 2001.
4. Acar HV. Hunlardan Osmanlılara Türklerde akupunktur uygulamaları. IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri; 2015; Haziran 10-13; Malatya, Türkiye. Adana; 2015.
5. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/acupuncture>
6. Cheng XN. Chinese Acupuncture and Moxibustion. Beijing: Foreign Languages Press; 1999.
7. Zhang RX, Lao LX, Ren K, Berman BM. Mechanisms of acupuncture-electroacupuncture on persistent pain. Anesthesiology 2014;120(2):482-503.
8. Deng HY, Shen XY. The mechanism of moxibustion: Ancient theory and modern research. Evid Based Complement Alternat Med 2013;2013:379291.
9. Dong HG, Zhang XR. An overview of traditional Chinese medicine. In: Chaudhury RR, Rafei UM, editors. Traditional medicine in Asia. New Delhi: SEARO Regional Publications; 2001. pp.17-30.
10. Winder M. Tibetan medicine. Bulletin of Tibetology 1989;25:5-16.
11. Bold, S. Brief History and Development of Traditional Mongolian Medicine. Available from: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_ipk_bkk_09/wipo_ipk_bkk_09_topic6_1.pdf
12. Acıpayamlı O. Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri; 1988; Kasım 23-25; Ankara, Türkiye. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları; 1989.
13. Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lûgati't-Türk (Çev. Besim Atalay). 5. Basım. I-IV Ciltler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2006.
14. Çavdar CA. Türk halk hekimliğinde dağlama. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri; 1988; Kasım 23-25; Ankara, Türkiye. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; 1989.
15. (İnan) Abdülkadir. "Al" ruhu hakkında. Türk mitolojisinde kötü bir ruh (Al, albastı, albız, almıs, albıs, abası). Türk Tarih ve Etnografya Dergisi 1933;1:160-167.
16. Canpolat M. XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri. Edviye-i Müfrede. A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi 1973;5:21-47.
17. Koşay H. Ankara Budun Bilgisi. Ankara Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Neşriyatı No:14. Ankara: Ulus Basımevi; 1935.
18. Salman M. Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği. Ankara: Ulus Basımevi; 1948.
19. Hacışeyhoğlu HÜ. Çankırı Tarih ve Halkiyatı, 1932. Ankara: Okuyan Adam yayınları; Ankara 2002.
20. İnan A. Tarihte ve bugün Şamanizm. Materyaller ve araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 2000.
21. Özbek M. Değirmentepe (Kalkolitik Çağ) bebeklerinde ilginç bir adet: Baş dağlaması. Belleten 2003;67:369-81.
22. Paul Potter. Hippocrates, Volume IX. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press;2010.
23. The history of Herodotus, By herodotus, Translated into English by G.C. Macaula [Internet]. Release Date:

December 1, 2008 [EBook #2707], Last Updated: January 25, 2013. Available from: <https://www.gutenberg.org/files/2707/2707-h/2707-h.htm>

24. Ünver AS. Tanksuknamei İlhan Der Fünunu Ulumu Hatai Mukaddimesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü; 1939:3-72.
25. Ayhan A. Balıkesir halk hekimliğinde sağaltma ocakları ve usulleri. IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler; 1996; Eylül 18-20; İstanbul, Türkiye. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları; 2003.
26. Çiftçi H, Çevik E, Aksoy Ş. Şanlıurfa yöresinde uygulandığı şekli ile dağlama. Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2005;13(2):110-114.
27. Öncül K. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği. Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları; 2011.
28. Özgen ZN. Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Adana: 2007.
29. Şar S. Afyon yöresi halk hekimliğinde görülen uygulamalar. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar; 1991; Mayıs 6-11; Antalya, Türkiye. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; 1992.
30. Başar Z. Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları; 1972.
31. Aytar S. İstanbul Tıbbi Folkloru. İstanbul: Bozak Matbaası; 1980.
32. Yılmaz A. Tahtacılar Gelenekler. Ankara: CHP Halkevleri Yayınları, Milli Kültür Araştırmaları; 1948.
33. Çopuroğlu C. İnsan-çevre-kültür ilişkisi çerçevesinde Fırat Havzasında halk hekimliği. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi 2003;27:15-39.
34. Ülger Z. Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Aydın: 2012.
35. Svanberg I. Kazak refugees in Turkey. A study of cultural persistence and social change. Uppsala; Acta Universitatis Upsaliensis: 1989.
36. Albayrak A, Çapcıoğlu İ. Ehl-i sünnet geleneğine bağlı bir Orta Anadolu köyünde halk inançları ve uygulamaları. Dini Araştırmalar 2006;8(24):107-132.
37. Erol İrkil K. Balıkesir Merkez İlçe Manav Köyleri Halk Edebiyatı ve Folklor Derlemeleri. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Balıkesir: 2014.
38. Acıpayamalı O. Acıpayam'da Halk Hekimliği. A.Ü. DTCF Antropoloji Dergisi 1978;11:11-16.
39. Uzel İ. Cerrahiyet'ül Haniyye, 1st ed. Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1992.
40. Acar HV. Acupuncture points in the book of Şerefeddin Sabuncuoğlu, a 15th century Turkish physician. Acupunct Med 2015;33(1):72-76.
41. Küçükbasımcı GG. Kastamonu'da Halk Tababeti İnanış ve Uygulamaları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Ankara: 2000.
42. Yaşar H. Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Balıkesir: 2008.
43. Yolcu F. Adana İli Ceyhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Adana: 2008.
44. Konak A, Aktar O. Medikal antropoloji çerçevesinde Tunceli/Ovacık'ta geleneksel sağaltma yöntemleri. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2009;35(2):156-187.
45. Kurum U. Düziçi'nde Halk Hekimliği. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Niğde: 2008.
46. Acıpayamalı O. Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı. A.Ü. DTCF Antropoloji Dergisi 1967;4:89-97.
47. Öngel G. Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Denizli: 1997.
48. Savran G. Adana Bölgesi'nde derlenen bazı tıbbi uygulamaların antropoloji açısından değerlendirilmesi. In: III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, Adana, Türkiye: Adana Valiliği Yayını; 1999, p. 582-583.
49. Deadman P, Al-Khafaji M, Baker K. A Manual of Acupuncture. East Sussex: Journal of Chinese Medicine Publications;1998.
50. Mehta P, Dhapte V. Cupping therapy: A prudent remedy for a plethora of medical ailments. J Tradit Complement Med 2015;5(3):127-134.
51. AlBedah A, Khalil M, Elolemy A, Elsubai I, Khalil A. Hijama (cupping): A review of the evidence. FACT 2011;16(1):12-16.
52. Chirali İZ. Traditional Chinese Medicine Cupping Therapy. Edinburgh: Churchill Livingstone Elsevier;2014.

ŞAMANİZM'DE HASTALIK KAVRAMI VE TEDAVİ YAKLAŞIMLARI

Concepts of Disease and Therapeutic Approaches in Shamanism

Müge Demir¹

¹Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD

ÖZ

Kökeni çok eski tarihlere uzandığı düşünülen ve dünyanın pek çok bölgesinde varlığını sürdüren Şamanizm evreni ve yaşamı anlamlandırmak üzere oluşturulmuş büyük bir sistemdir. Şamanizm'de dünyada meydana gelen iklimsel, ekonomik ve biyolojik tüm sorunlar ruhlar dünyasının müdahalesi olarak açıklanır. Bu bağlamda sağlık ve hastalık kavramları da ruhlarla bağlantılıdır.

Makalenin giriş bölümünde çok kısa olarak Şamanizm hakkında genel bilgi verilip, tartışmalı konu başlıklarına değinilecektir. Daha sonra hastalık kavramı, nedenleri ile birlikte tedavi yaklaşımlarından bahsedilecektir. Bu makalenin temel amacı Şamanizm'in Anadolu'daki yansımaları doğrultusunda, varlığını hala sürdürdüğü gerçeğinden hareketle, bilimsel dayanakları olmadığı için ciddiye alınmayan, aynı zamanda hastanın istismarına ve zarar görmesine neden olacak uygulamaların kökenlerinin ne denli kadim olduğunu vurgulamaktır. Halk hekimliği içinde yaşayan Şamanizm'in uzantısı bu tür uygulamaların kadim köklerini ortaya koymak, anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca hastaya zarar verebilecek nitelikte olan uygulamaların ayıklanması mümkün olabilecektir. Hastasını anlayan hekim ile hastası arasında güven ilişkisi daha kolay kurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm; Tıp Tarihi; Geleneksel Tıp; Hastalık.

ABSTRACT

Shamanism, which is thought to have its origin in ancient history and which continues its existence in many regions around the world is a system formed with the purpose of explaining the meaning of the universe and the life. In shamanism, all environmental, economic and biological problems occurring in the world are explained as the interference of the spiritual world. In this regard, concepts of health and illness are connected to the spirits as well.

In the introduction chapter of the article, an outline of shamanism will be given briefly and contradictive topics will be mentioned. Afterwards, concept of health and disease and treatment approaches will be discussed with the reasons. Main purpose of this article is to emphasize how ancient the roots of the therapeutic applications which are not taken seriously as they have no scientific basis and which would cause the patient to be exploited and to get harmed are, considering the fact that shamanism still continues its existence in accordance with its reflections in Anatolia. Revealing the ancient roots of such therapeutic applications which are the extensions of shamanism living within folk medicine would make it easier to understand them. Furthermore, it would be possible to sort out the applications which might have the characteristics of damaging the patient. It will be easier to establish a trust relationship between the physicians who understand their patients and their patients.

Keywords: Shamanism; History of Medicine; Traditional Medicine; Disease.

Lokman Hekim Dergisi, 2016;6(1):19-24

Geliş Tarihi - Received: 08.10.2015; Kabul Tarihi - Accepted: 27.11.2015

İletişim - Correspondence Author: Müge Demir, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, Hacettepe University School of Medicine, Department of History of Medicine and Ethics, Rektörlük Binası Asma Kat Sıhhiye Ankara - Türkiye

mdemir@hacettepe.edu.tr

ŞAMANİZM VE ŞAMANLAR

Şamanizm’in kökeni tam olarak bilinmemektedir. Ancak arkeolojik kazılarda bulunan mezar objelerinin bilimsel değerlendirilmeleri Şamanizm’in çok eski tarihlere geri gittiğini düşündürmektedir.¹ Dolni Věstonice’de yapılan kazılarda ortaya çıkartılan üçlü mezardaki bir erkek iskeletinin yanında bulunan mezar objeleri bu şahsın şaman^{1*} olduğunu göstermektedir.² Objelerin 24.000-29.000 senelik oldukları bilimsel olarak ispatlanmıştır.²

Ayrıca şu anda geçerli olan teorilere göre 21.000 sene önce en şiddetli zamanını yaşayan ve 10.000 sene kadar önce sona eren en son buz devrinde Bering Boğazının donması sonucu Türk Moğol ırklarının Asya Kitası’ndan gelip Amerika Kitası’ndaki ilk insan popülasyonunu oluşturdukları kabul edilmektedir. Bu göç esnasında Türk-Moğol ırkları örf ve adetlerini beraberlerinde taşıyarak şamanlığa yeni yurtlarında devam etmişler, inançlarının yenedünyada yerleşmesini sağlamışlardır.²

Binlerce sene Avrupa ve Asya kıtalarındaki gelişmelerden uzak kalan Paleo-indians (İlk Kızılderililer) inançlarını değiştirmemişlerdir. Bu yüzden Amerikan Kızılderilileri arasında Şamanlık çok yaygındır.² Bazı bilim adamları ise mağara resimlerinde Şamanlığın izlerinin bulunduğunu öne sürmektedirler. Bu bulgulara göre Şamanlığın ortaya çıkışı ve uygulanışı on binlerce sene öncesine gitmektedir.³ Bunun yanı sıra antik çağa ait duvar resimleri ve yazılarında, yaradılışla ilgili hikâyelerde şaman benzeri figürler görülmektedir.³

Dünyanın pek çok bölgesinde kendini gösteren Şamanizm, yaşamı anlamlandırmak, olayları kontrol altına almak için insan tarafından oluşturulmuş büyük bir sistemdir. Şamanizm’de insan ve tanrılar arasında özel bir bağ vardır; insan beden ve ruhan oluşmuştur. İnsanoğlu gibi içinde yaşanan ortam da *gündelik* ve *kutsal* olmak üzere iki dünyadan oluşmaktadır.⁴

Şamanizm üzerinden yürütülen önemli tartışmalardan biri Şamanizm’in din olup olmadığı konusudur.²⁻⁴ Türk Dil Kurumu “din” kelimesinin sözlük anlamını: “*Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum*” olarak vermektedir.⁵

Bu bağlamda, Pratt Şamanizm’in bir ideoloji, din veya inanç sistemi olmadığını, sadece şaman uygulamaları ve aktivitelerini içeren yaşamı anlama çabası olduğu yönünde görüş bildirmektedir.³ Bazı araştırmacılar ise zaten dinin inanç doğrultusunda eyleme geçme ve evreni anlamlandırma çabası olduğunu söyleyerek Şamanizm’in aslında bir din olduğunu savunmaktadır.⁴ Kendisi dinler tarihçisi olan Mircea Eliade, Şamanizm’in bir anlamda din olduğunu belirtmektedir.⁶ Bir Türkolog olan Jean Paul Roux ise dinin Şamanizm’den daha geniş kapsamlı bir yapısı olduğunu, bu nedenle Şamanizm’in bir ritüeller pratiği olduğunu ifade etmektedir.⁷

Şaman toplumun fiziki ve manevi sağlığını korumak için ruhu tedavi eder, hastalığı önlemeye çalışır, avın bol olmasını sağlar ve belayı uzak tutmaya çalışır.⁸ Şamanlar toplumsal açıdan kendini kabul ettirmiş, istek üzerine öteki dünyayla iletişim kuran kişilerdir. Güçlerini yardımcı ruhları çağırıp kullanarak ya da kendi ruhlarını öteki dünyaya göndererek kullanırlar.⁴ Şamanlar, tedavi sırasında kendilerine yardımcı olması için ruhları çağırarak amacıyla davul, kopuz, kamçı, su gibi araçlar kullanmaktadırlar.⁸ Kuramsal olarak kendi çıkarları için harekete geçmez, toplumsal olaylarda yer alırlar. Ancak “şaman” adı büyücü, sağaltıcı, sihirbaz, kâhin gibi farklı kavramların bütünü için kullanılmaktadır. Bu geniş kullanımın zaman zaman karışıklığa yol açtığı da görülmektedir.⁴ Şamanlar ruhlarını fiziksel dünyadan ayırarak ruhlar âlemine geçebilmesi, diğer ruhlarla iletişim kurabilmesi ile diğer sağaltıcılardan ayrılmaktadır. Pek çok Şaman kültüründe bitkiler, masaj veya akupunktur gibi fiziksel yöntemlerle sağaltım yapanlar bulunmaktadır.³ İslam öncesi Orta Asya Türk topluluklarında bu gibi fiziksel yöntemlerle tedavi edenlere “otacı, emçi, Atasagun” gibi isimler verilmektedir.⁹

^{1*} Şamanın kelime anlamı gelecekte haber veren, büyü yapan, ruhlarla ilişkiler kurarak hastalıkları iyi ettiğine inanılan din adamı olarak kabul edilebilir. 18. Yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı bilim insanlarının kabul ettiği şaman terimi Kuzey Sibirya’da Tonguzlar’dan gelmektedir. Türk kavimlerinde Şaman yerine Kam kelimesi kullanılır Ayrıca değişik Türk Boyları “Kam” yerine Bakşı, Arbacı, Oyun, Udagan, Yum gibi kelimeler de kullanmışlardır. [İnan A. Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar. 8. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu -Türk Tarih Kurumu Yayınları (VII. Dizi—Sa. 277) Üç S Basım Ltd. Şti; 2015. S. 72-75]

Şaman olmak için üç yol bulunmaktadır: Birinci yol kendiliğinden tanrısal olarak, ikinci yol etkin bir arayış sonucunda, üçüncüsü ise miras yoluyla gerçekleşir.⁴ Bu üç yol bazı topluluklarda bir arada görülebilir. Birinci yol; şaman olmaya yönelik bireysel istek üzerinden şekillenmektedir. Kendiliğinden seçimin, Şamanizm'in doğrudan iktidara bağlı olmadığı toplumda gözlemlendiği belirtilmektedir.⁴ Kolombiya'daki Guajiro yerlileri kendiliğinden şaman olarak seçilen toplumlara örnek olarak gösterilmektedir. Miras yoluyla, atadan gelen Şamanizm'in ise hiyerarşik topluluklarda görüldüğü belirtilmektedir. Bazı Sibiryalı klanlarında şaman öldüğünde yerine, ona yardımcı olan erkek torunu geçer.⁴ Toplumda yer alan kişinin Şamanlığa geçişi çoğu zaman rüyalar, hastalıklar, bazı yiyecekleri sindirememesi, garip tutumlar veya tuhaf karşılaşmalar gibi işaretlerin birikmesi ile gözlemlenmektedir.⁴ Kendiliğinden seçimde ise kişi yukarıda bahsi geçen işaretleri arayıp, toplamaktadır. İşaretlere ulaşmak için gerekirse diyet yapmakta veya kendini yaralamaktadır.⁴ Miras yoluyla geçişlerde ise kişinin mutlaka Şaman soyundan gelmesi gerekmektedir.⁴ Görüldüğü üzere Şamanizm uygulamaları aslında toplumun gereksinimleri üzerinden şekillenmektedir.

Şamanın görevlerine bakıldığında; hastaları iyileştirmek, ölen kişinin ruhunu öteki dünyaya götürmek, kısırlığı tedavi etmek, geleceği görmek, evi, hayvanları kötü ruhlardan temizlemek, mevsim ritüellerini düzenlemek sayılabilir.⁸ Eliade, Şamanizm'de bir diğer görev olarak sayılan kurban sunmanın, kurban ritüelinin aslında manevi yanını temsil etmesi nedeniyle önemli olduğunu; kurban sunan ayrı toplumsal yapıların olmasına rağmen Şamanların kurbanın doğru yere gitmesi için ruhlara rehberlik etmek amacıyla sürecin içinde yer aldıklarını belirtmektedir.⁶

Şamanlar üzerinde yapılan bir diğer tartışma ise şamanların aslında kadın mı, erkek mi olduklarıdır. Fuzuli Bayat, ilk şamanların aslında kadın olduklarını, zamanla erkeklerin bu iktidar alanını ellerine geçirdiklerini ifade etmektedir. Bu görüşünü kelimelerin kökeni, şamanların kıyafetleri, uygulamaları ile desteklemektedir.⁸ Perrin ise, evrimci yazarların şamanların erkek kökenli olduğunu söylediklerini belirtmektedir.⁴ Bu görüşü destekleyen araştırmacılar toplumlarda temel etkinliğin av olduğunu, avlanmanın ise tipik bir erkek etkinliği olduğunu söylemektedirler. Avcı topluluklarda av ve hastalık arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Avlanan hayvanların bir kısmı, ruhların öç almalarını engellemek için kurban olarak ruhlara sunulmaktadır. Bu sayede hastalıktan ve ölümden korunulduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda genelde kadın şamanların hastalıkları tedavi etmede, erkek şamanların avla ilgili problemleri çözmede uzmanlaştığı düşünülmektedir.⁴

HASTALIK NEDENLERİ VE ŞAMAN UYGULAMALARI

Tıp tarihçisi Paul Dipgen "Dünya üzerinde hayat başladığından beri hastalıklarda ortaya çıkmıştır" demektedir.² Tıp tarihçilerine göre insanlığın yaptığı ilk tıbbi müdahaleler cerrahi ve doğum olaylarıdır.² Dâhili hastalıklar ortaya çıkınca o zaman insanları bu hastalıkların sebebini anlayamamışlar ve sebep olarak ruhları göstermişlerdir. Bu teşhisten ve düşünceden yola çıkan insanlar insan ruhunun bir demon (kötü ruh) tarafından çalındığına veya esir alındığına inanmışlardır. Hastayı iyi edebilmek için çalınan ruhun tekrar sahibine geri dönmesi gerekmektedir.²

Şaman uygulamalarında dünyada gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç kozmos düzeyi olduğu düşünülmektedir.⁶ Kuzey Asya halklarında insanın 3-7 adet canı olduğuna inanılmaktadır. Bir insan ölünce üç kozmos düzeyine, üç canı ayrılmakta, biri cesedin yanında kalmakta, ikincisi gölgeler diyarına gitmekte, üçüncüsü de göğe çıkmaktadır. Hastalananlarda ise Şaman, hastanın kaçan ya da çalınan ruhunu her yerde arar, hiçbir yerde bulunmazsa can Erlik'in (yeraltında) tutsağıdır ve Şaman onu gölgeler diyarında arar. Hastanın canı kötü ruh tarafından çalındığı halde bu ruh yeraltı âleminde değil göğün en yüksek katlarında kovalanır. Şamanın, hastanın canını kötü ruhların neden olduğu kirlenmeden temizlemek için göğe götürdüğü düşünülmektedir.⁶

İklimsel, ekonomik ve biyolojik tüm sorunlar aslında öteki dünyadan gelen müdahalelerin sonucudur. Bu bakış açısı ile Şamanlar eksiklik ya da fazlalığı, hastalık nedeni olarak düşünmektedirler. Hastalığa neden olan eksiklik, ruhun kaçması, bozulması, değişime uğraması olabilmektedir. Hastalığa neden olan fazlalık ise bedene kötü, hastalık yapan ruhun girmesi olarak nitelendirilmektedir.^{4,6}

Altay Sayan Türklerinde ve Yakutlarda kötü ruhlar tarafından, insandan çalınan kut, insanı hasta etmekte, halsiz düşürmekte, asabiyete neden olmaktadır.⁸ Şaman toplumlarında bitkisel droglar gibi olağan tedavi yöntemleri ile tedavi edilemeyen hastalıklar şamana getirilir. Temel olarak geç getirilmediği sürece iyi bir gözlemci olan şamanlar, tedavi sürecini uzun zamana da yayarak her hastalığı iyileştirebilirler. Ancak yine de iyi- kötü şaman ayrımı da yapılmaktadır. Burada bahsi geçen Şamanın görevini yerine getirmedeki başarısıdır.⁴ Bir tür uzmanlaşma sayılabilen ak ve kara şaman olarak geçen sınıflandırma ile karıştırmamak gerekir. Ak ve kara şaman ayrımı her toplulukta net olmasa da Burtay’larda tanrılarla ilişkili olan “ak şaman”, ruhlarla ilişkili olan “kara şaman”dır.⁶

ŞAMANLIKTA TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Şamanizm’de hastalık kavramının açıklanma biçiminin, tedavi yöntemlerinin belirlenmesinde temel olduğu düşünüldüğünden, tedavi için kullanılan araçlar örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

İyileştirme işleminde üç temel yapı vardır; şaman, hasta ve seyirciler. Seyirciler şamanların kamusal bir görevi yerine getirdiğinin işareti olarak görülebilir.⁸ Tedavinin bitiminde tüm topluluk bir araya getirilir, hastanın iyileştiği ilan edilir. Müzik ve dans ile kutlama yapılır.⁴ Bu ritüel sağaltım işleminin önemli bir parçasıdır.

Şamanların hastalıkları tedavi ederken temel dayanakları evrendeki her şeyin bir ruhu olduğu inancıdır. Tedavide temel amaç kötü ruhların insanlara verdiği zararı önlemektir.⁸ Bu hastalık kuramı doğrultusunda tedavi, ruhun geri dönüşümünü sağlama ve/veya hastalık yapanı emip beden dışına atma şeklinde görülmektedir. Bazı şaman toplumlarında acıyan kısım emilir, vücuda masaj yapılır.⁴

Tedavi aşamasında ruhlarla iletişime geçmek için çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Orta ve Kuzey Asya’da yaşayan Ugor kavimlerinde ritüel uykuya başvurma adeti bu araçlardan bir tanesidir. Ugor kavimlerinden biri olan Tremyugan’ların şamanı bir sağaltıma çağrıldığında davul, gitar, kopuz çalmaya başlar, transa girinceye kadar buna devam eder. Ruhu bedenden ayrılır, hastanın canını arar. Esrimesinden uyanıp kendine geldiğinde hastanın canını avucunda kapalı tutar, sağ kulağından tekrar bedenine sokar. Mantar “zehirlenmesi” yoluyla esrime bütün Sibiry’a da bilinen bir yöntemdir. Bununla birlikte başka bölgelerde uyuşturucu ve tütün kullanıldığı bilinmektedir.⁶ Tabipler, otacılar, emciler bitkileri hasta organı iyileştirmek için kullanırken, şamanlar ise bitkileri ruhu iyileştirmek için kullanmaktadır.⁸ Ruhlarla iletişime geçebilmek için müzik aletleri, sanrı yapıcı bitkisel ürün kullanma diğer araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Korkutma

Temel amaç kötü ruhu bedenden uzaklaştırmak olduğundan tedavi sırasında kullanılan bir diğer yöntem korkutmadır. Kadın şamanlar ruhu korkutup kaçırmak için aniden cinsel organlarını gösterirler. Kadın şamanların hastayı tedavi etmek için çıplak kamlık yaptığı bilinmektedir.^{6,8} Şamanın tedavi sırasında titreme ile sarsılma, dans etme, ateşle iyileştirme (şamanın bedeninden çıkan ateş hastayı sarar ve iyileştirir), bedenden kut çalınmışsa hayvan kurban etme, bedene kötü ruh girmişse, bu ruhu başka bir şeye (hayvan, hayvan iskeleti, cansız nesnelere gibi) göçürme gibi yöntemler kullandığı da görülmektedir.⁸

Kurban Verme

Kötü ruhlardan kurtulmak için kurban verme sık kullanılan bir diğer yöntemdir.⁶ Bu kurban kanlı veya kansız olabilmektedir. At en önemli kurbanlardandır. Kurban edilen atların renklerine göre, iyi geldiği hastalıklar değişmektedir. Gök at baş hastalıkları, boz at karın ve göğüs hastalıkları, doru at verem, sarımtırak atlar da romatizma için kurban edilmektedir. Bir diğer kurban da kansız kurbanlardır. Saçı (topluluğun kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve kutlu saydığı nimetlerden biridir; bu süt, kımız, yağ, buğday, darı, şarap, para olabilir) ağaçlara ya da şaman davuluna bağlanan bez parçaları, kımız serpme gibi törenler kansız kurbanlar olarak kabul edilmektedir. Evlenme töreninde saçları olarak para, buğday, darı saçmak gibi adetler günümüzde hala devam etmektedir.¹⁰

Çeşitli Yöntemler

Bazı topluluklarda özel yöntemler de kullanılabilir. Sibiryaya Tunguz şamanının hamilelikte sorun yaşanmaması için embriyonun ruhunu ele geçirip saklaması, Desana şamanlarında hastalığa neden olan katmanın şaman tarafından yırtılıp atılması amacıyla kemirici hayvanların ruhlarından yardım alması gibi örnekler verilebilir.⁴ Kısırlığın nedeni olarak, dirilerin ölümlere karşı görevlerini unuttukları zaman, ölümlerin onlara yeni ruh göndermeyi kestiği düşünülmektedir. Bunun sonucunda kadınlar doğuramaz olur. Şaman gölgeler diyarına giderek, ölümleri razı etmeye çalışır. Ruhları ikna edemezse bir can çalıp zorla bir kadının bedenine sokar. Fakat bu yolla doğan çocuk uzun yaşamaz ruhların geldiği yere dönmekte acele eder.

Koruyucu Sağlık Hizmetleri

Şamanlar sadece tedavi edici değil, koruyucu sağlık hizmeti de üretirler. Şamanların salgın hastalıkları engellemek için koruyucu tedbirler aldığı, topluluğa ait toprakların sınırlarına koruma amaçlı yardımcı ruhları çağırdığı görülmektedir. Bazı toplumlarda şaman savaş sırasında, tedavi ettiği kötülükleri ve hastalıkları düşman için yeniden üretir.⁴

ŞAMANLIK ÜCRETİ

Son olarak verilen bu hizmetlerin bir karşılığı olup olmadığı meselesidir. Şaman verdiği hizmetlerin karşılığında gelir getiren şeyler alabilir. Şamanların statülerini korumak için bir şey kabul etmediklerini ve yoksullaştıklarını belirten araştırmacılar olduğu gibi, tam tersine açgözlülükleri nedeniyle toplumda adı kötüye çıkmış şamanların olduğu da belirtilmektedir. Bir Türk-Altay atasözünde "sürü hastalanırsa köpek semirir, insan hastalanırsa şaman semirir" denmektedir.⁴

ŞAMANİZM'İN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Şamanların seçilme yöntemlerine günümüz bakış açısıyla bakıldığında bu bireylerin epilepsi veya şizofreni hastaları olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır.¹¹ Bu sonuçlar şamanların aslında en naif biçimiyle hasta olduklarını, en uç düzeyde şarlatan olduklarını düşündürmektedir. Ancak çok uzun zamandır insanların evrenle ilişkilerini düzenleyen Şamanizm'in bu bilimsel yaklaşım sayesinde ortadan kaybolduğunu düşünmek uygun görünmemektedir. Orta Asya'daki şamanların, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Anadolu'da Alevi-Bektaşî dedeleri olarak rollerinin devam etmekte olduğu ifade edilmektedir.¹² Aynı şekilde İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde görülen ilk dervişler aynen bir şaman gibi istedikleri zaman bir hayvan veya kuş şekline girebilmektedir. Buna "donuna girmek" denilmektedir.¹³ Ayrıca Anadolu'da sağaltım hizmeti veren kadınların kadın şamanların devamı olduğu da düşünülmektedir.⁷

Şaman uygulamalarının günümüzde varlığını sürdürdüğüne dair, Türk halk hekimliği çalışmalarının sonuçları kanıt olarak kullanılabilir.¹⁴⁻¹⁶ Günümüzde Anadolu'da hastalıkları doğaüstü güçlerle tedavi ettiğine inanılan kimselere ocak veya ocaklı denmektedir. Ocaklar, belli hastalıkların bir kişi veya onun sembolik olarak yeteneğini devrettiği (el verdiği) kişi tarafından iyileştirildiği ev ya da ailedir.¹⁵ Halk bilimciler, İslamiyet'in kabulünden sonra şamanların toplumsal etkilerinin din adamlarına, hekimliklerinin de ocaklılara devredildiğini düşünmektedir. Tedavi için kullanılan yöntemlerden göçürmenin, ateşle tedavinin ve daha pek çok uygulamanın şaman uygulamalarına benzer olduğu, ocak devamının anneden kıza, babadan oğula ya da yetenekli görülen akraba olmayan birine geçirilmesinin (el verme) şaman seçilme ritüellerine çok benzediği belirtilerek bu görüş desteklenmektedir.^{15,16} Şamanların yardımcı ruhları hayvan ve bitki dünyasından gelebilmektedir.⁴ Yozgat yöresinde ocaklarla ilgili yapılan yüksek lisans tezinde ocaklı olmada dikkat çeken yöntemlerden birinin hastalığın tedavisinde kullanılan hayvan ile ocaklı olma ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Bu ilişkiye göre, tedavide adı geçen hayvan yakalanıp, ocaklısına getirilmektedir.¹⁷

Günümüz geleneksel tedavi yöntemlerinin zaman, fiziksel mekân, din ve kültür gibi etkilere bağlı olarak değişmesi beklense de, bazı özelliklerinin değişmeden kaldığı gözlenmektedir. Geleneksel yöntemlerde hastalık kavramının kötü ruhların insan ruhunu çalması ya da insanın içine kötü ruhun girmesi olarak açıklanması, buna bağlı olarak tedavi yöntemlerinin hastalığı bir başka varlığa/nesneye aktarmak, kötü ruhu insandan uzaklaştırmak üzerine odaklanması bunun bir işaretidir.¹⁴

SONUÇ

Şamanların toplumsal rollerinin bir bölümünü oluşturan sağaltım hizmeti, Şamanizm’i tıp tarihinin ilgi alanına sokmaktadır. Bu bağlamda evreni anlamlandırmak için kurulan sistemler, sağlık-hastalık ilişkisini de doğal olarak tanımlamayı beraberinde getirmektedir. Halk hekimliği çalışmaları ile net olarak ortaya konduğu üzere Şamanizm, günümüzde halen etkisini sürdüren bu uygulamalarla yaşamın içindedir. Bilimsel olarak geçerli olmayan ancak hastaların itibar ettiği, istismara açık, hastaya zarar verebilecek bazı halk hekimliği uygulamalarının sağlık profesyonellerince görmezden gelindiği de ortadadır. Ancak bu uygulamaların kadim köklerini ortaya koymak, anlaşılmasını kolaylaştıracak ve bunların hastalara zarar vermeyecek şekilde dönüştürülmelerine olanak sağlayacaktır. Ayrıca hastaya zarar verebilecek nitelikte olanların ayıklanmasını, hekim-hasta arasında kurulacak güven ilişkisi bağlamında hastaların bu tür zarar verebilecek uygulamalardan korunması da gündeme gelecektir.

BİLGİ: Bu makale IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’nde (10-13 Haziran 2015 Malatya) aynı başlıkla sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Araştırmayı destekleyen herhangi bir kurum veya kuruluş bulunmamaktadır. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TEŞEKKÜR: Bu makalenin hazırlanmasında büyük yardımları olan ve emeği geçen Sayın Dr. Engin Çoruh’a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Hoppal M. Avrasya’da Şamanlar. 2. Baskı. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları; 2014. s: 63-71.
2. Çoruh E. Schamanen- Seldschuken- Osmanen- Gülhane und Haydarpaşa Vorund Frühgeschichte der Türkischen Hochschulmedizinunterbesonderen Berücksichtigungdes Bonner Chirurgen Robert Rieder Pascha [doktora tezi]. Bavyera: Julius- Maximillians Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesi; 2009. s: 2-9.
3. Pratt C. An Encyclopedia of Shamanism. 1. Ed.New York: The Rosen Publishing Group; 2007. s: vi-xxv.
4. Perrin M. Şamanizm. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 2013. s:12-93.
5. T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu- Türk Dil Kurumu; TDK [güncelleme 05.01.2012; erişim tarihi: 02.03.2015]. Link: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts.
6. Eliade M. Şamanizm. 3. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi; 2014. s: 17-325.
7. RouxJP. Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm. 1. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi; 1999. s: 28.
8. Bayat F. Türk Kültüründe Kadın Şaman. 1. Baskı. Ankara: Ötüken Neşriyat; 2010. s: 21-169.
9. Bayat AH.Tıp Tarihi. 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa; 2003. s: 203.
10. Gömeç Ş. Şamanizm ve Eski Türk Dini. 2. Baskı. Ankara: Berikan Yayınevi; 2011. s: 61-66.
11. İzgi C. Şamanizm. Lokman Hekim Journal. 2012;2(1): 31-38.
12. Şener C. Şamanizm Türkler’in İslamiyet’ten Önceki Dini. 14. Baskı. İstanbul: Etik Yayınları; 2010. s:128-145.
13. Ögel B. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt. 6. Baskı.Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları (VII. Dizi-sayı 1025); 2014.s: 34.
14. Çavdar CA. Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslâm Öncesi Türk Tıbbının İzleri. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler;198817-19 Şubat; İstanbul, Türkiye. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları (VII. Dizi—Sa. 131) Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1992. s: 309-313.
15. Öngel G. Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar [Yüksek Lisans Tezi].Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı; 1997. s: 73-77.
16. Işık A. Türk Kültüründe Ateş ve Ocak ile İlgili İnanışlar[yüksek lisans tezi]. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Bilimi Bilim Dalı; 2004. s: 81-84.
17. Uyar A. Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları [Yüksek Lisans Tezi].Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; 2013. s: 77-78.

MADDEDEN MANAYA: BİTKİLER VE MEVLANA

From Objects to Spirit: Plants and Mevlana

Selen Yeğenoğlu¹, Bilge Sözen Şahne²¹ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD² Dr. Ecz., Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği AD

ÖZ

Dünyanın karmaşıklığının hızla arttığı günümüzde, insanları ortak bir düşüncede birleştirmek gittikçe zorlaşmaktadır. Ancak, bu çabanın ender örneklerinden birisi, Mevlana ve öğretisidir. “Ne olursan ol gel” çağrısıyla tüm dünyaya seslenen Mevlana, bu arzusuna bütün milletlerden cevap bulmuştur. Doğadaki çeşitlilik gibi, Mevlana’nın öğretisini anlamak için dili, dini, ırkı ne olursa olsun pek çok insan Mevlana’yı araştırmakta ve bir araya gelmektedir.

Mevlana’nın deyişlerinde, eserlerinde, O’ndan esinlenerek hazırlanan yazılı belgelerde bitkilerin de yer aldığı görülmektedir. Yaşadığı coğrafyadaki bitkileri de gözlemleyerek, deyişlere hayat verdiği düşünülen Mevlana’nın doğa sevgisi herkes tarafından bilinmektedir. Maddeyi mana ile ifade edebilmiş olan Rumi’nin, sözlerinde sıklıkla gül ve karanfile yer verdiği dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra öğretisinin, bir bitkinin yaşam döngüsünden esinlendiğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, Mevlana’nın bitkilerle olan ilişkisi ve eserlerinde onlara verdiği değerın yanı sıra bazı deyişlerinde yer alan doğa ile ilgili kavramlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bitki; Tarih; Ünlü kişiler; Mevlana.

ABSTRACT

World gets more complicated day by day. In this world, it’s very hard to get people together on the same thought. However, Mevlana and his teaching are a rare example for this. His call to the world was “Come, whoever you are” and many people from various societies answer this call. Like the variety of nature, people from different religions, languages and races league together for understanding and researching him.

In Mevlana’s sayings and works or inspired works, plants have a place as well. Rumi’s love of nature is known very clearly and it’s thought that he is inspired from his environment. He explained the objects with spirit. Rose and carnation are very common mentioned plants in his works. In addition, in some studies, it is exposed that the basis of Mevlana’s teaching is the life circle of a plant.

In this study, the relationship between Mevlana and plants will be analyzed. Furthermore, the relation between his saying and nature will tried to be understood.

Keywords: Plants; History; Famous persons; Mevlana.

MEVLANA CELALEDDİN-İ RUMİ

Dünya karmaşıklığının hızla arttığı günümüzde, insanları ortak bir düşüncede birleştirmek gittikçe zorlaşmaktadır. Ancak, bunun ender örneklerinden birisi, Mevlana ve öğretisidir.

Afganistan'ın Belh şehrinde 1207'de doğan Mevlana, 1229'da Konya'ya göç etmiş, 1273'te de Konya'da vefat etmiştir.¹⁻³ Asıl adı Mevlana Celaleddin olan Mevlana'ya, Anadolu'yu Rum Ülkesi olarak adlandıran kişiler tarafından, o bölgede yaşayan düşünür anlamındaki "Rumi" sıfatını da eklemişlerdir.^{2,4}

"*Ne olursan ol gel*" deyişiyle tüm dünyaya seslenen Mevlana, bu çağrısına bütün milletlerden cevap bulmuştur. Doğadaki çeşitlilik gibi, Mevlana'nın öğretisini anlamak için dili, dini, ırkı farklı da olsa pek çok insan Mevlana'yı araştırmakta ve bir araya gelmektedir. Her sene, Mevlana'nın ölüm yılı dönümünde düzenlenen, Mevlana'nın "Sevgiliye kavuşulan düğün gecesi" olarak nitelendirdiği Şeb-i Arus törenleri, doğal yaşamın bir parçası olan ölümün farklı bir şekilde ele alınmasının en güzel örneklerindedir.⁵ O'nun düşüncelerini anlamak ve paylaşmak isteyen birçok kişi, bu doğaya ve Tanrı'ya kavuşma törenine katılmak için, Dünya'nın pek çok farklı bölgesinden Konya'ya akın etmektedir.

Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma Fih, Mektubat, Mecalis-i Seb'a gibi önemli eserleri olan Mevlana, bu eserlerinde sembollerden sıkça faydalanmıştır.^{3,6} Özellikle Sufi kültüründe eğitimi kolaylaştırma, anlatımı güçlendirmek ve estetik etkiyi pekiştirmek amacıyla, sembollerden sıklıkla faydalanılmıştır.⁵ Mevlana'nın çağrılarının evrenselliği dikkate alındığında, sembollerden faydalanmasının amaçlarından birinin de herkes tarafından anlaşılması kolaylaştırmak olduğu düşünülmektedir.

Mevlana'nın eserlerinde yetiştiği dönemin ve bölgenin şartlarından etkilendiği çeşitli çalışmalarda dile getirilmektedir.^{1,2,5} Yaşamın her parçasından çeşitli semboller kullanan Mevlana, böylelikle pek çok bilginin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır.

MEVLANA VE BİTKİLER

Mevlana'nın deyiş ve eserlerinde, O'ndan esinlenerek hazırlanan kitaplarda, bitkilerin de yer aldığı görülmektedir.^{2,5,6} Yaşadığı coğrafyadaki bitkileri gözlemleyerek, bu deyişlere hayat verdiği düşünülen Mevlana'nın doğa sevgisi herkes tarafından bilinmektedir.

Mevlana'nın eserlerinde sıklıkla yer verdiği bitkilerin büyük bir kısmı, Türkiye'de endemik bitkilere çok rastlanan Konya bölgesine ait bitkilerdir.⁵

Maddeyi mana ile ifade edebilmiş olan Mevlana'nın, sözlerinde sıklıkla gül ve karanfile yer verdiği dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra öğretisinin, bir bitkinin yaşam döngüsünden esinlendiğini, ayrıca yörenin kültürü ile özdeşleşen anlamlar taşıdığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır.^{5,7-9}

Yaşamın başlangıcından sonlanmasına kadar, çeşitli süreçleri bir bitkinin yaşamından esinlenerek açıklamaya çalışan Mevlana, deyişlerinde yaşamın kaynağı olarak nitelendirilen güneşe sıklıkla yer vermektedir.⁵ Mevlana'nın Konya'da bulunan kabrinin süslemelerinde de güneş ve bitki motifleri dikkati çekmektedir.⁵ O'nun eserlerinde değindiği sembollere, kabrinin çevresinde de yer verilmesinin, O'nun mesajlarını somutlaştırmak için yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Mevlana'nın "*Ben kansız bir şeyken, bitki olup büyüdüm. Bitkiyken ölüp, hayvan suretinde göründüm. Hayvanken ölüp, bu sefer insan suretinde göründüm. Öyleyse, ölüp yok olmaktan niye korkayım*" deyişinde, insanı bitkiyle özdeşleştirmesi, onun kullandığı diğer bitki sembollerinin temelini oluşturmaktadır.⁵

Eserlerinde sıkça yer verdiği tohum, yaşamın başlangıcını simgelemektedir. Aynı zamanda, tohumun büyürken yaptığı dönüş hareketinin, semazenlerin dönüş hareketiyle bağlantılı olabileceği belirtilmektedir.⁵

Mevlana eserlerinde, “üzüm, salkım, koruk, şarap, bağ” gibi sembollere sıklıkla yer vermektedir. Bu sembollerden koruk, üzüm ve şarabın bilmek, bulmak ve olmak ifadelerini açıklamak için kullanıldığı; kuruğün hamlığı, üzümün pişmişliği, şarabın ise yanmışlığı ifade ettiği belirtilmektedir. Eserlerde geçen “üzüm olan derviş” ifadesinin ise varlığın sırrını keşfetmiş kişiyi betimlediği düşünülmektedir.⁶ Benzer şekilde “*Hak erinin cismi ceviz ve üzümdür*” sözlerindeki benzetmenin, **cevizin** tadı ve faydasının yağında, üzümünkinin suyunda oluşundan kaynaklandığına dair ifadeler bulunmaktadır.⁶

Mesnevi’de sıkça yer verilen üzüm, halk arasında da çok şifalı bir meyve olarak bilinmektedir. Yaşamsal önemi olan kalp-damar ve solunum sistemi ile ilgili pek çok hastalığın tedavisinde üzümden çeşitli şekillerde faydalanılmaktadır.¹⁰ Aynı şekilde ceviz de halk hekimliğinde pek çok hastalığın tedavisi için hazırlanan ilacın içerisinde yer almaktadır.¹⁰ Mevlana’nın deyişlerinde rastlanan üzüm ve ceviz sembolleri, onların şifalı yanları düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır.

Üzüm ve cevizin yanı sıra Mevlana’nın deyişlerinde yer verilen pek çok bitkinin halk arasında da tıbbi amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir.

MEVLANA’NIN ESERLERİNDE YER ALAN BİTKİLERDEN ÖRNEKLER

Mevlana’nın eserlerinde ve deyişlerinde yer alan bitkilerden örnekler ve bu bitkilerin bazılarının tıbbi kullanımları, şu şekildedir:

Dönbaba, Devetabanı (*Erodium absinthoides susp. absinthoides, E. amanum, E. cedrorum subsp. salmoneum, E. pelargoniiflorum, Geranium cinereum, G. cinereum var. pisidicum, G. cinereum subsp. subcaulescens, G. glaberrimum, G. pisidicum ve G. Lasiopus*)

Tohumları dönüş hareketi yapan **dönbaba** ve **devetabanı**, Konya’nın endemik bitkilerindendir. Ayrıca, *Erodium türlerinin* antimikrobiyal etkilerinin olduğu bilinmektedir.¹¹ Tohumun çimlenmesi, olgunlaşması sırasında gerçekleştirdiği dönüş hareketinin, semazenlerin de olgunlaşmak amacıyla yaptığı düşünülmektedir.⁵

Menekşe (*Viola isaurica ve Viola velutina*)

Mesnevi’de “*Bir menevşe kayguya batmış idi*” diyen Mevlana’nın, hüznü anlatmak için, **menekşe** sembolünü kullandığı ifade edilmektedir. Yine, söz konusu menekşeler, Konya’nın endemik bitkilerindendir.⁵ Bu bitki de, halk arasında idrar söktürücü ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır. Ayrıca cilt hastalıklarında da faydalandığı bilinmektedir.¹⁰

Karanfil (*Dianthus elegans var. Actinopetalus, D. Elegans var. Elegans, D. Leucapheus var. eucaphed lydius, D. Brevicaulis subsp. Setaceus, D. Lydius, D. Recognitus, D. Zederbaueri, D. Anatolicus, D. Stramineus*)

Mevlana’nın “Çayırılığın karanfil ve yasemin bahçeleri olsun” sözlerinde yer verdiği **karanfil** de, Konya’nın endemik bitkileri arasında yer almaktadır.⁵ Dezenfektan, antiseptik ve antibiyotik olarak kullanımı olan karanfilin uçucu yağdan faydalanılmaktadır.¹² Karanfilin, soğuk algınlıklarında da kullanıldığı ve idrar sökücü etkisinin bulunduğu bilinmektedir.¹³ Yine bu deyişte, karanfille birlikte yer verilen **yasemin** ise çoğunlukla, parfümeri sanayiinde kullanılan bir bitkidir.¹²

Lale (*Tulipa armena var. Lycica, Tulipa karamanica*)

Konya’nın endemik bitkilerinden olan **lale**, klasik edebiyatta ilk defa Mevlana tarafından kullanılan bir sembol olmuştur.¹⁴ Lalenin kırmızı renginin verdiği duyguları Mevlana, “*Lale ateşinde çemen kaynar idi*” deyişiyle dile getirmiştir.⁵ Ayrıca “*Gül bahçeni bundan sonra gör/ Ne güller, laleler, nestinler ve sümbüller biter... Şimdi ilkbahar ve gül zamanıdır / Tarlalar lale bahçelerine döner... Gönlümüzde dağılıp solmayan lale ve gül bahçeleri var... Uzaktan gören, seni sahrada açılmış lale sanır*” dizeleriyle de lalenin kendisi için ne kadar **önemli** olduğunu belirtmektedir.⁵

Süsen (*Iris galtica*, *Iris schachtii*, *Iris sprengeri* ve *Iris stenophylla* subsp. *Stenophylla*, *Iris danfordae*, *Iris junonia*, *Iris sari*, *Iris kerneriana*, *Iris historioides*, *Iris pamphylica*, *Iris purpureobracteata*, *Iris stenophylla* subsp. *Allisonii*, *Iris unguicularis* var. *Carica*, *Iris nezahatiae*, *Iris taochia*, *Iris histrio* subsp. *Aintabensis*, *Iris xanthospua*, *Iris nectorifera* var. *Mardinensis*, *Iris nectarifera* ve *Iris celikii*)

Anadolu'nun önemli bitkilerinden olan **süsen**, Mevlana'nın eserlerinde de kendine yer bulmuştur. "Gönül bahçesini yemyeşil, taptaze eyle / Sümbül, gül ve serviler bulunsun... *Baştan ayağa gül ve süsen olana ilkbahar parlak bir aynadır... Sen bu gamdan neşelenirsen, can bahçesinde güller, süsenler biter... Baharda ben zambak, onlar güller gibi/Onlara gül destesi versem güller diken olur... Sen safranın, safranla ol... Zira her an gönül mescidinde sevinç otları bitmekte/Dikkat et her ot yerinin tercümanıdır / Gönül zemininin bitkileri de fikirlerdir... Uyan da şu çiçeklere, yapraklara, ağaçlara bak"* dizelerinde gül ile birlikte geçen, Konya yöresinde "Yeni Gün" anlamına gelen "Navuz" olarak da adlandırılan süseni, yenilik ve aydınlıktan sıkça bahseden Mevlana'nın sembolleştirmesi oldukça anlamlıdır.⁵ Süsenin, halk arasında balgam ve idrar söktürücü olarak kullanımının olduğu belirtilmektedir. **Süsen**, iltihaba karşı da kullanılmaktadır.¹⁰ Safra arttırıcı etkisinin de olduğu bilinen süsen, parfüm sanayiinde de kullanılmaktadır.¹² Süsen aynı zamanda yaygın olarak kullanılan bir bahçe bitkisidir.⁵ Yukarıdaki deyişte adı geçen sümbül ve servinin de Konya'nın endemik bitkilerinden olduğu bilinmektedir.⁵

Gül (*Rosa* sp.)

Gül Mevlana'nın sıklıkla sembolleştirdiği ve çok sevdiği bilinen bir bitkidir. Türbesinin bahçesinde yer alan güllerin de, Mevlana'nın gül sevgisinin yaşatılması amacıyla oğlu tarafından diktiliği bilinen bir gerçektir.³ Gülün, antienflamatuvar, koku verici, antiseptik, safra söktürücü özellikleri nedeniyle halk arasında kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca kas gevşetici etkisi de bulunmaktadır.¹⁰

MEVLANA'NIN ESİN KAYNAĞI OLDUĞU BOLANTHUS MEVLANAEA

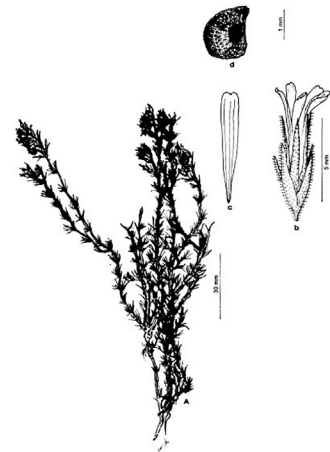
Yeni keşfedilen bitkiler isimlendirilirken, çeşitli metotlardan faydalanılmaktadır. Önemli kişilerin adlarından esinlenerek bitkilerin isimlendirilmesi, bu yöntemler arasında yer almaktadır.¹⁵ Konya yöresinde 2004'de Koçak ve Duman tarafından keşfedilen ve temmuzda çiçek açan bu bitkiye Mevlana'nın adı verilerek, Mevlana'nın doğa sevgisi bu şekilde de literatürdeki yerini almıştır.¹⁶ Bu bitkinin bilinen bir tıbbi kullanımı bulunmamaktadır (*Resim 1*).

SONUÇ

Mevlana'nın eserlerinde ve sözlerinde, insanın bulunduğu bölgenin koşullarından ve doğasından ne kadar çok etkilendiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır.^{2, 5, 6, 8, 14}

"İnsanlığı ortak bir anlayış içerisinde bir araya getirmeyi" amaçlayan bir öğretinin sahibi olan Mevlana Celaleddin, insan sevgisinin ötesinde, doğaya duyduğu sevgiyi yansıtmak için, eserlerinde bitki sembollerine sıklıkla yer vermiştir. İnsanı sevmenin temelinde doğayı sevmenin yer aldığı düşüncesinden yola çıkarak, bitkiler ile insanlar arasındaki paralellliği yansıtan bu semboller, titizlikle ve detaylı bir biçimde incelenerek anlaşılmalı çalışmalıdır.

BİLGİ: Bu çalışma, 22-25 Mayıs 2013 tarihlerinde Gaziantep'te düzenlenen, 8. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde poster olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Resim 1. Bolanthus mevlanaea (Aytaç Z, Duman H. Six new taxa (Caryophyllaceae) from Turkey. Ann. Bot. Fennici 2004;41:213-221.)

KAYNAKLAR

1. Topçu K. Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi 2011;8(2):1048-1072.
2. Horata O. Mevlana ve Divan Şairleri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1999;Osmanlı'nın Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı:43-56.
3. Ritter H. Mevlana Celaleddin Rumi ve Etrafındakiler. Türkiyat Mecmuası 1940;268-281
4. Ortaylı İ. Osmanlı Barışı. Türkiye Günlüğü 1998;56:12-17.
5. Torlak H, Vural M, Aytaç Z. Mevlana Düşüncesinde Bitkiler. In: Türkiye'nin Endemik Bitkileri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; 2010. pp:150-159.
6. Akarpınar RB. Mevlana Celaleddin Rumi'nin Mesnevi ve Rubaiyyat'ında "Meyve" ve "Üzüm" Sembolleri. Bilig 2005;32:145-164. Akan H, Korkut MM, Balos MM. (2008). Arat Dağı ve Çevresinde (Birecik, Şanlıurfa) Etnobotanik Bir Araştırma, Fırat Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 20(1) 67-81.
7. Öztoprak N. Mesnevi-i Şerif. İstanbul:Timaş Yayınları; 2007.
8. Torlak H. Konya ve Karaman'ın Endemik Bitkileri. Bilim ve Ütopya Dergisi 2002;95.
9. Nadirova. Tabiat: Derdin Devası, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları; 2005.
10. Stojanović-Radić Z, Čomić L, Radulović N, Dekić M, Randelović V, Stefanović O. Chemical composition and antimicrobial activity of Erodium species: E. ciconium L., E. cicutarium L., and E. absinthoides Willd. (Geraniaceae). Chem. Papers 2010;64: 368 - 77.
11. Ceylan A. Tıbbi Bitkiler. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 481; 1996.
12. Basri KH. Gediz (Kütahya) İlçesinde Etnobotanik Özellikler. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu; 2012;13-15 Eylül:15-20.
13. Önal S. Klasik Türk Edebiyatında Lale ve Edebi Bir Tür Örneği Olarak Lale Şiirleri. Turkish Studies 2009;4(2):911-927.
14. Tanker N, Koyuncu M, Coşkun M. Farmasötik Botanik. Ankara:Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No: 93; 2007.
15. Aytaç Z, Duman H. Six new taxa (Caryophyllaceae) from Turkey. Ann. Bot. Fennici 2004;41:213-221.

YAZARLARA BİLGİ

GENEL BİLGİLER

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, tıp tarihi ve folklorik tıp uygulamaları konusunda yapılan “araştırma, derleme, monografi, kaynak içeren editöre mektup, editöryal yorum ve tartışma ile folklorik metot ve ürün tanıtımı” gibi bilimsel içerikli çalışmalarını yayınlamaktadır.

Dergi sadece elektronik ortamda yazı kabul etmektedir. Posta ile başvurular hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmamaktadır.

Dergiye gönderilen yazıların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması veya yayınlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir. Eğer yazıda daha önce başka bir yerde (basılı/elektronik ortam) yayınlanmış alıntı, tablo, resim, çizim vb varsa, yazar bunlara ait yayın hakkını elinde bulunduran kişi veya kurumlardan yazılı izin almalı ve yazının içinde bu durum bildirilmelidir. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve özetleri yayınlanmış çalışmalar, yazıda bu durumun belirtilmesi şartı ile kabul edilir.

Makale bilimsel değerlendirmeye alındıktan sonra başvuruda belirtilen yazar isim sırası esas alınır. Bu aşamadan sonra oluşabilecek değişiklikler, ancak yazıda katkısı bulunan bütün yazarların yazılı açıklamaları ve izinleri ile yapılabilir.

Gönderilen yazılar ‘yazım kuralları’na uygun ise; editör ve en az iki ‘danışma kurulu üyesi’ tarafından değerlendirildikten ve gerek görüldüğünde istenen değişiklikler yazarlarca yapıldıktan sonra Yayın Kurulu’nun onayı ile yayınlanır.

YAZIM DİLİ

Derginin yazım dili Latin harfleri ile Türkçe ve İngilizce’dir. Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü ve ilgili tıbbi bölümlere ait terimler sözlüğü temel alınmalıdır. Gönderilen yazılardaki yazım ve dilbilgisi hataları, metnin içeriğine dokunmadan Yayın Kurulu tarafından düzeltilmektedir.

BİLİMSEL VE ETİK SORUMLULUK

Yazıda ismi bulunan bütün yazarların, çalışmaya doğrudan katkısı bulunmalıdır. Yazıların bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, tüm sonuçları ile birlikte bütün yazarların sorumluluğundadır. Yazıya maddi destek veren kurum ve kuruluşlar ile (varsa) tüm ticari bağlantıların içeriği editöre gönderilen başvuruda belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, kişisel bilgilerin derlendiği alan çalışmalarında ‘Etik Kurul Onayı’ alınmalı, onayın varlığı yazıda bildirilmeli ve onay belgesi (editör tarafından istenmesi durumunda iletilmek amacıyla) muhafaza edilmelidir.

İNTİHAL KONTROLÜ

Lokman Hekim Dergisi intihal kontrolü için iThenticate tespit sistemini kullanılır ve intihal olasılığı olan makaleleri yayınlamaz.

YAYIN HAKKI

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Dergisi’nde yayınlanan makaleler yazarları tarafından farklı yayın ortamlarında ticari amaç dışında hiçbir kısıtlama olmaksızın değerlendirilebilir. Bu durumda derginin kaynak gösterilmesi bilim/yayın etiği açısından uygun bir davranış olacaktır.

YAZIM KURALLARI

Dergi sadece elektronik başvuruları kabul etmektedir.

Başvurular <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr> adresine elektronik ortamda yapılmalıdır.

Yazılar PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya üstü bir versiyon programı kullanılarak yazılmalıdır.

Bütün yazılar; **1) Başlık Sayfası, 2) Özet, 3) İngilizce Özet (İngilizce yazılarda Türkçe özet) ve Anahtar Kelimeler, 4) Ana Metin, 5) Kaynaklar, 6) Tablolar ve/veya Şekiller, 7) Alt Yazılar olarak dizilmelidir. Başlık sayfası '1' numara olacak şekilde, tüm sayfalar sırayla numaralandırılmalıdır.**

Başlık, Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı birer sayfada yer almalıdır.

1. BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfasında; **1) başlık, 2) kısa başlık (başlık 5 kelimedenden az ise gerekli değildir), 3) İngilizce başlık, 4) tüm yazarların açık ad ve soyadları ile unvanları ve çalıştıkları kurumlar, 5) iletişim kurulacak yazarın adı ve soyadı, sabit ve cep telefonu numarası, elektronik ileti adresi, 6) araştırmayı destekleyen kurum-kuruluşların açık ismi ve şehri, 7) çalışmanın kategorisi (araştırma, derleme vb) ve 8) çalışma daha önce herhangi bir kongrede sunulmuş ise kongre adı, zamanı ve yeri ile 9) varsa çıkar çatışması yazılmalıdır.**

Yazar isimleri için örnek:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹Y. Doç. Dr. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D.

² Prof. Dr. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

2-3. ÖZETLER ve ANAHTAR KELİMELEER

Özetler 200 kelimeyi geçmemelidir. Editöre mektupta özet gerekmemektedir.

Anahtar kelimeler en az 2 adet, Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır. İngilizce anahtar kelimeler "Medical Subject Headings (MESH)"e uygun olarak verilmelidir (Bkz: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Türkçe anahtar kelimeler için MeSH (Medical Subject Headings) terimlerinin, Türkçe karşılıklarının bulunduğu bir anahtar kelimeler dizini olan Türkiye Bilim Terimleri'nin kullanılması önerilir. Daha ayrıntılı bilgi için lütfen <http://www.bilimterimleri.com> adresini ziyaret ediniz.

4. ANA METİN

4.1. Araştırma Yazıları

Ana metnin 4000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 30'u geçmemesi önerilir.

Ana metin konunun içeriğine göre tematik alt bölümlere ayrılabilir. Kaynaklar, şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafikler yazı içerisindeki geçiş sırasına göre numaralandırılmalıdır.

Metin içinde kısaltmalardan olabildiğince kaçınılmalıdır. Kısaltmalar, kısaltılacak kelimenin yazıda ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmeli ve tüm metin boyunca o kısaltma kullanılmalıdır. Cümle başlarında kısaltma kullanılmamalıdır.

4.2. Derleme

Derlemelerin 3000 kelimeyi, kaynak sayısının ise 20'yi geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.3. Monografiler

Monografi kategorisi içine; biyografiler; tarihi değeri olan tıbbi/bilimsel kitapların tanıtımı, kurum tanıtımları, hastalık tarihçeleri, tıp temalı sanat eserleri ve tıbbi objelerin tanıtımı ve benzeri çalışmalar girmektedir.

Monografilerin 2500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

Bu tür yazılarda da bölümlenmeler yazarların tercihine bırakılmıştır.

4.4. Editöre Mektup

Editöre mektupların 750 kelimeyi, kaynak sayısının ise 5'i geçmemesi önerilir.

4.5. Folklorik Metot ve Ürün Tanırımı

Tıp tarihine özgü folklorik uygulama ve ürün tanıtlarının 1500 kelimeyi, kaynak sayısının ise 10'u geçmemesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

Kaynaklar ana metinde görünüş sırasına göre numaralandırılmalı ve cümle sonunda noktalama işaretinden hemen sonra (boşluk bırakmaksızın) 'Üst Simge' olarak belirtilmelidir (örnek: xxx¹).

Ardışık olmayan kaynak numaraları araya virgül koyarak yazılırken, ardışık gelen kaynak numaraları tek tek değil, araya çizgi konularak belirtilmelidir (örnek: xxx^{2,4}; xxx¹⁻³ veya xxx^{2,4,6-9}).

Kaynakların yazım şekli International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) standartlarına uygun olmalıdır (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Yazarların önce soyadları açık olarak, daha sonra da ilk adlarının sadece baş harfleri yazılmalıdır. Yazının adını takiben, yayınlayan derginin uluslararası kısaltması eklenmelidir. Sonrasında öncelikle yazının yayım yılı, derginin cilt ve sayı numarası yazılmalı, son olarak da sayfa numaraları eklenmelidir. Baskıda olan kaynaklar dergi adından sonra parantez içinde 'baskıda' veya 'in press' şeklinde belirtilmelidir.

5.1 Standart Makale

5.1.1. Üç ve daha az yazarlı makaleler

Üç ve daha az yazarlı makalelerde tüm yazarların adı yazılmalıdır.

Örnek:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. *N Engl J Med* 2002;347(1):284-7.

5.1.2. Dört ve daha fazla yazarlı makaleler

Dört ve daha fazla yazarlı makalelerde, ilk isimden sonrası 've ark' veya 'et al.' şeklinde belirtilmelidir.

Örnek:

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. *Brain Res* 2002;935(1-2):40-6.

5.2. Yazar olarak bir organizasyon varsa

Örnek:

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. *Hypertension* 2002;40(5):679-86.

5.3. Hem yazar hem de organizasyon varsa

Örnek:

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. *J Urol* 2003;169(6):2257-61.

5.4. Dergi eki (supplement)

Eğer yazı derginin ekinde (supplement) çıkmışsa, bu durum derginin cilt numarasının hemen yanına eklenmelidir.

Örnek:

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. *Headache* 2002;42(Suppl 2):93-9.

5.5. Kitap

5.5.1. Kitabın tamamı bildirilecekse

Örnek:

Breedlove GK, Schorfheide AM. Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wiecek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.

5.5.2. Kitapta bir bölüm bildirilecekse

Örnek:

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.

5.6. Kongre Bildirileri

Örnek:

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.

5.7. Gazete Haberi

Örnek:

Tynan T. Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).

5.8. Elektronik Dergide Yazı

Örnek:

Aboud S. Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htmArticle>

5.9. Web Sayfası

Örnek:

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from:<http://www.cancer-pain.org/>.

5.10. Resmi Gazete

Örnek:

TC Resmi Gazete (1978) Şeker Tayini. 29 Temmuz 1978. Sayı: 16361. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

6. ŞEKİL, RESİM, FOTOĞRAF, TABLO VE GRAFİKLER

Yazıda geçen tüm şekil, resim, fotoğraf, tablo ve grafiklerin ana metin içinde geçtiği cümlelerin sonunda, parantez içinde ve italik olarak belirtilmelidir.

Örnek: (Şekil 1)

Tüm eklerin açıklamaları yazının en sonuna (alt yazılar bölümünde) eklenmelidir. Şekil, resim ve/veya fotoğraflar sisteme sadece .jpeg veya .gif dosyası olarak (çözünürlüğü en az 300 dpi boyutunda) yüklenmelidir. Kullanılan kısaltmalar şekil, resim, fotoğrafın hemen altında açıklanmalıdır.

7. ALT YAZILAR

Alt yazılar iki satır aralıklı olarak bir sayfaya yazılmalıdır. Mikroskopik resimlerde büyütme oranları ve tekniği verilmelidir.

8. TEŞEKKÜR

Çalışmada alınan tüm maddi destekler; çeviri, istatistik, çizim vb konularda alınan teknik destek; editöryal değerlendirme ve çıkar çatışması varsa bu bölümde belirtilmelidir.

BAŞVURU İÇİN KONTROL LİSTESİ

Başvuru sürecinde yazarlar başvurularının aşağıdaki listedeki tüm maddelere uyduğunu kontrol etmelidirler, bu rehberde uymayan başvurular kayda alınmayacaktır.

Gönderilen yazı daha önceden yayınlanmamış, ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır. (Yazara Öneriler bölümünde bir açıklama sunulmuştur).

azı dosyası PC uyumlu bilgisayarlarda Microsoft Word XP veya daha üstü bir versiyon program kullanılarak yazılmış olmalıdır.

Tüm şekil, resim ve tablolar metnin en sonuna yerleştirilmelidir. Baskı için, resimlerin kaliteli kopyalarını ek dosya olarak gönderilmiş olmalıdır. Gönderilen dosyanın boyutu çok fazla olur ise, sistem almayabilir. Böyle durumlarda yazıyı bölüp, diğer bölümleri ek dosya olarak tek, tek gönderebilirsiniz.

Stil ve kitaplık uygulamaları için gereksinimler, Dergi hakkında bölümündeki 'Yazarlara Notlar' sayfasında görülebilir.

GİZLİLİK BEYANI

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır ve diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.

AUTHOR GUIDLINES

GENERAL GUIDELINES

Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine invites the submission of scientific original article, review and monograph on history of medicine and folk medical practice, letter to editor with reference, editorial comment and discussion, besides folkloric method and product publicity.

Our journal accepts only online submissions; applications by regular surface / air or electronic mail will not be accepted for evaluation.

Submissions are required to be inedited and unsent to another journal in order to be published. In the event that the papers contain (hard or soft copy) pre-published quotation, table, figure, illustration, etc. the author is supposed to obtain written permission from individuals or enterprises possessing the copyright and it should be notified in the paper. Previously presented or published abstracts of studies are admissible on condition that it is indicated in the manuscript.

After the scientific assessment, the authors' names order in the submission is predicated on. Any modifications after this process are only possible contingent upon written statement and permission of all contributory authors.

If the manuscripts meet the journal's style, they are evaluated by the editor and two 'members of advisory board', revised by the authors if required, and published only after the approval of Editorial Board.

IMPORTANT: AUTHORS SHOULD SUGGEST AT LEAST INTERNATIONAL ONE REVIWER FOR THE PAPER

SCIENTIFIC AND ETHIC PRINCIPLES

All mentioned authors should have made substantial contribution to the manuscript. All contributory authors, regarding all kind of consequences, are responsible of the submissions' scientific and ethical compliance. Institutions - organizations providing financial support and all sorts of commercial ties should be informed in the application letter sent to editor. In experimental cases and cases from local studies which harvest personal information, "Ethics Committee Approval" should be obtained. Its presence should be indicated in the paper and the instrument of approval (to be sent in case editor's request) should be maintained.

SCREENING FOR PLAGIARISM

Lokman Hekim Journal use the iThenticate plagiarism detection tools.during the editorial process and reject papers leading to plagiarism or self-plagiarism.

COPYRIGHT

Articles published at the Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine are allowed by their authors in different publishing medium without any restriction except non-commercial purpose.

In this case Lokman Hekim Journal should be quoted when they are used in another publishing medium.

LANGUAGE AND STYLE

The languages of the journal are Turkish and English with Latin letters. Turkish Dictionary of Turkish Language Society and relevant medical glossary should be grounded on for Turkish papers. Spelling mistakes and grammar errors would be corrected by the editorial board without making any change in content.

The journal accepts only online submissions. The manuscripts should be submitted online at the address: <http://lokmanhekim.mersin.edu.tr>

Manuscripts should be edited in Microsoft Word XP or upper versions by PC compatible computers being each of the following sections on separate pages: **1)** Title Page, **2)** Abstract and Keywords **3)** Main Body of the Text, **4)** References, **5)** Tables and/or Figures, **6)** Footnotes and **7)** Acknowledgements and Conflict of Interest

Authors should give numbers to the pages consecutively beginning with the Title Page.

Number pages consecutively beginning with the Title Page.

1. TITLE PAGE

Title page should contain the followings: **1)** title **2)** a short running title (not required if the main title is shorter than six words) **3)** full names, degrees, and affiliations of all authors, **4)** full name, titles, surface mailing address, telephone numbers and e-mail address of the correspondence author, **5)** full name, fixed and mobile telephone numbers, e-mail address of the author responsible for correspondence, **6)** full names and province of the supportive institutions and organizations, **7)** type of the study (original article, review etc.), **8)** if the paper is presented in a congress previously, the title, date and place of the congress, **9)** Conflict of interest.

Example for authors name:

Ali Çetin¹, Ayşe Kaya²

¹ Assoc. Prof. Dr. Mersin University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Folk Medicine.

² Prof. Dr. Mersin University Faculty of Education, Dept. of Turkish Language and Literature.

2. ABSTRACT AND KEY WORDS

The abstract should not exceed 200 words.

Abstracts are compulsory for the Letters to Editor. At least two key words in both English and Turkish (only for article in Turkish) should be given. English key words should be in conformity with "Medical Subject Headings (MESH)" (vide: www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html). Turkish key words should be verbatim translation of the MESH terms (only for article in Turkish).

3. MAIN BODY OF THE TEXT

3.1. Original Article

It is suggested that the text should not exceed 4000 words, and there should be no more than 30 references.

The text might be divided into thematic subsections according to the main content. Considering the order in the text; references, graphics, diagrams, pictures, tables and figures should be enumerated sequentially. Abbreviations within the text should be avoided as far as possible.

Abbreviations should be defined in parenthesis where the word to be abbreviated is first used in the text and followed throughout the whole text. There should be no abbreviation sentence initially.

3.2. Review

It is suggested that review should not exceed 3000 words, and there should be no more than 20 references. In this type of studies sectioning is up to authors.

3.3. Monograph

Biographies, classic scientific/medical book introduction, corporation publicity, history of disease, medical themed art works and medical objects presentation constitute the monographic studies.

It is suggested that monograph should not exceed 2500 words, and there should be no more than 10 references.

In this type of studies sectioning is up to authors, too.

3.4. Letters to Editor

Letters are accepted to be no longer than 750 words, and not to exceed 5 references

3.5. Folkloric Method and Product Publicity

It is suggested that they should not exceed 1500 words, and there should be no more than 10 references.

4. REFERENCES

References should be enumerated consecutively, in the order in which they are cited in the text and they should be identified as 'superscript' sentence finally right after the punctuation mark. (*example*: sentence.¹). Nonconsecutive reference numbers should be punctuated by comma; consecutive ones should be punctuated by, not comma, but hyphen. (*examples*: sentence.^{2,4}; sentence.¹⁻³ or sentence.^{2,4,6-9}).

List of references should be consistent with the standards of International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) (http://www.nlm.nih.gov/bsd/uniform_requirements.html).

Firstly, authors' full surname and then only initials of the names should be written. Following authors' name, international abbreviation or acronym of the publishing journal should be added; after that, year of publication, volume and issue number, lastly, page numbers should be given. References in press should be indicated in parenthesis after the name of the journal as 'in press'.

4.1 Articles

4.1.1. Up to three authors

In articles with up to three authors all authors' names should be given:

Halpern SD, Ubel PA, Caplan AL. Solid-organ transplantation in HIV-infected patients. N Engl J Med 2002;347(1):284-7.

4.1.2. Four or more authors

If a source has four or more authors, include only the first author's last name and initials followed by et al.

Rose ME, et al. Regulation of interstitial excitatory amino acid concentrations after cortical contusion injury. Brain Res 2002;935(1-2):40-6.

4.2. Corporate as Author

Diabetes Prevention Program Research Group. Hypertension, insulin, and proinsulin in participants with impaired glucose tolerance. Hypertension 2002;40(5):679-86.

4.3. Individuals and Corporate as Authors

List all authors (as last name and initials) and name of the corporate at the end.

Vallancien G, Emberton M, Harving N, van Moorselaar RJ; Alf-One Study Group. Sexual dysfunction in 1,274 European men suffering from lower urinary tract symptoms. J Urol 2003;169(6):2257-61.

4.4. Supplement

If the article is within a supplement; it should be indicated just after the volume number of the journal.

Geraud G, Spierings EL, Keywood C. Tolerability and safety of frovatriptan with short- and long-term use for treatment of migraine and in comparison with sumatriptan. Headache 2002;42(Suppl 2):93-9.

4.5. Book

4.5.1. Complete book

Breedlove GK, Schorfheide AM. *Adolescent pregnancy. 2nd ed. Wieczorek RR, editor. White Plains (NY): March of Dimes Education Services; 2001.*

4.5.2. Book chapter

Meltzer PS, Kallioniemi A, Trent JM. *Chromosome alterations in human solid tumors. In: Vogelstein B, Kinzler KW, editors. The genetic basis of human cancer. New York: McGraw-Hill; 2002. pp:93-113.*

4.6. Congress proceedings

Harnden P, Joffe JK, Jones WG, editors. *Germ cell tumours V. Proceedings of the 5th Germ Cell Tumour Conference; 2001;Sep 13-15; Leeds, UK. New York: Springer; 2002.*

4.7. Newspaper report

Tynan T. *Medical improvements lower homicide rate: study sees drop in assault rate. The Washington Post 2002;Aug 12;Sect.A:2(col. 4).*

4.8. E-journals

Aboud S. *Quality improvement initiative in nursing homes: the ANA acts in an advisory role. Am J Nurs [Internet] 2002; Jun [cited 2002 Aug 12];102(6):[about 1 p.]. Available from: <http://www.nursingworld.org/AJN/2002/june/Wawatch.htm>Article*

4.9. Web Page

Cancer-Pain.org [Internet]. New York: Association of Cancer Online Resources, Inc.; c2000-01 [updated 2002 May 16; cited 2002 Jul 9]. Available from: <http://www.cancer-pain.org/>

5. TABLES AND FIGURES

All tables and figures should be labeled with a concise title and number in parenthesis and italic form at the end of the mentioned sentence:

Ex: *(Figure 1)*

Explanations should be added in the footnotes. Ensure that all images are in *jpg, tiff or gif* format with at least 300 dpi. Used abbreviations should be explained just below the tables and figures.

6. FOOTNOTES

Footnotes should be edited within a page and double-spaced. Enlargement size and technique should be given for microscopic images.

7. ACKNOWLEDGEMENTS

Any financial and commercial supports; translation, statistics, technical supports for graphics, tables and figures etc., editorial support should be mentioned.

8. CONFLICT OF INTEREST

If any, authors' conflict of interest should be stated.

CHECKLIST FOR MANUSCRIPT SUBMISSION

Before sending your paper to the Editor, please make sure that you have included all necessary details. Mersin University School of Medicine Lokman Hekim Journal regrets it will have to decline consideration of any submission that does not conform to requirements of this guideline.

As part of the submission process, authors are required to check off their submission's compliance with all of the following items, and submissions may be returned to authors that do not adhere to these guidelines.

1. The submission has not been previously published, nor is it before another journal for consideration (or an explanation has been provided in Comments to the Editor).
2. The submission file is in OpenOffice, Microsoft Word, RTF, or WordPerfect document file format.
3. Where available, URLs for the references have been provided.
4. The text is single-spaced; uses a 12-point font; employs italics, rather than underlining (except with URL addresses); and all illustrations, figures, and tables are placed within the text at the appropriate points, rather than at the end.
5. The text adheres to the stylistic and bibliographic requirements outlined in the [Author Guidelines](#), which is found in About the Journal.
6. If submitting to a peer-reviewed section of the journal, the instructions in [Ensuring a Blind Review](#) have been followed.

